

Dag Lala

DOREND A VAN DER WENDEN

STUDENTNUMMER: 330910

MEDIA, INFORMATIE EN COMMUNICATIE

HOGESCHOOL SAXION TE ENSCHEDE

EERSTE BEGELEIDER: STAN DE JONG

TWEEDE BEGELEIDER: GEERLE VAN DER WIJK

BEROEPSPRODUCT: PRENTENBOEK

29 OKTOBER 2018

Samenvatting

De kleuter is een 'waarom-vragend' kind in de leeftijd van drie tot zes jaar dat druk bezig is met het vormen van zijn eigen zelfbeeld. Door het besef van zijn eigen ik, leert de kleuter zijn eigen emoties kennen en herkennen. Zo leert de kleuter ook verdriet en angst kennen. Vaak ontstaan zijn angsten door, voor ons volwassenen, onschuldige angsten voor eigen fantasieën. Een krokodil onder het bed of een spook achter het raam. Aan de ouder de taak om deze angsten weg te halen, maar belangrijk hierbij is om de kleuter niet uit zijn fantasiewereld te halen en de angsten heel serieus te nemen. Dit is zijn manier om het onbekende in te vullen en zich op deze manier veilig te voelen. Iets wat hij nodig heeft nu het hechtingsproces is afgerond, de kleuter zelfstandiger gaat worden en afscheid niet meer iets angstigs is voor de kleuter. De kleuter is namelijk op zijn leeftijd in staat om het verschil te kennen tussen leven en dood. Kijk maar eens naar kinderen die tijdens een rollenspel iemand doodschieten, waarbij de ander dood op de grond valt. Als ouder is het verstandig om de grote nieuwsgierigheid van de kleuter te gebruiken om doodgaan en afscheid nemen bespreekbaar te maken. Voor de kleuter staat 'voor altijd' en 'nooit meer' namelijk nog gelijk aan 'weg'. Iets wat voor hem meestal nog tijdelijk is. Deze tijdelijkheid moet bij het bespreken van de dood plaats maken voor onomkeerbaarheid. Iets wat voor de kleuter van groot belang is om echt te kunnen begrijpen wat doodgaan betekent. Het is goed om te wijzen op dode dingen die je dagelijks tegen kan komen. Denk aan een dode vogel, insect of plant. Dit zijn momenten van herhaling dat doodgaan betekent dat iets of iemand niet meer terug komt. Daarnaast zijn prentenboeken ook een heel goed hulpmiddel om doodgaan en afscheid nemen bespreekbaar te maken en uit te leggen aan de kleuter. De personages uit het prentenboek vertellen de kleuter het verhaal vanuit hun ogen. Op die manier maakt de kleuter in zijn beleving de situatie voor het eerst mee. Een goed hulpmiddel om de kleuter mee te nemen in de situatie van het rouwen. Zo krijgt de kleuter op een laagdrempelige manier toegang tot de nieuwe situatie waarin uitgelegd wordt dat de dood onomkeerbaar is en dat afscheid en verdriet na een tijd plaats maken voor herinneringen. Herinneringen gaan niet dood, maar blijven voor altijd. Door het prentenboek voor te lezen aan de kleuter, ontstaat er een interactie tussen de ouder en de kleuter. Deze interactie is vooral fijn voor ouders die het zelf moeilijk vinden om een onderwerp als doodgaan en afscheid nemen aan te snijden bij hun kleuter. De 'waarom-vragen' kunnen soms confronterend zijn en het prentenboek biedt de antwoorden die voor een ouder soms zelf zo moeilijk te verwoorden zijn.

Inhoudsopgave

1. Introductie	06
1.1 Beschrijving van de maker	07
1.1.1 Achtergrond	07
1.1.2 Missie	07
1.1.3 De doelgroep	07
1.1.4 Deskundigen	07
1.2 Aanleiding	08
1.3 Probleemstelling	08
1.3.1 Probleemstelling	08
1.3.2 Vraagstelling	08
1.4 Doelstellingen	09
1.4.1 Doelstellingen gericht op de inhoud	09
1.4.2 Doelstellingen gericht op de maker	09
2. Ontwerpplan beroepsproduct	10
2.1 Ontwerpplan beroepsproduct	11
2.1.1 Onderdelen van het prentenboek	11
2.1.2 Techniek	11
2.2 Stappenplan	11
2.2.1 Literatuur	11
2.2.2 Uitwerking verdiepend onderzoek	11
2.2.3 Conclusies en aanbevelingen	11
2.3 Ontwerpen	11
2.3.1 Ontwerp beroepsproduct	11
2.3.2 Verantwoording concept / ontwerp	11
2.3.3 Test / evaluatie van ontwerp	12
2.4 Realiseren	12
2.4.1 Uitwerken prentenboek na testfase	12
2.4.2 Verantwoording definitieve ontwerp	12
2.5 Reflectie	12
3. Literatuur	13
3.1 Theoretisch kader	14
3.1.1 Inleiding	14
3.1.2 De kleuter	14
3.1.3 Rouwverwerking bij kleuters	15
3.1.4 Rouwtaken	16
3.1.5 Prentenboeken als hulpmiddel	17
3.1.6 Verhaalopbouw bij kleuters	17
3.1.7 Personages	17
3.1.8 Kleurgebruik	18
3.1.9. Teken techniek	18
3.1.10 Conclusie	18

4. Praktijkonderzoek	19
4.1 Opzet praktijkonderzoek	20
4.1.1 Inhoudsanalyse casestudie	20
4.1.2 Kwalitatief onderzoek	20
4.1.3 Instrument	20
4.1.4 Prentenboeken	20
4.1.5 Verwerking verzamelde data	21
4.2 Resultaten praktijkonderzoek	22
4.2.1 Dag Opa, Jelleke Rijken & Mack van Gageldonk	22
4.2.2 Woezel & Pip – Dag lief muisje, Guusje Nederhorst	22
4.2.3 Het eiland van opa, Benji Davis	23
4.2.4 Kikker – Kikker en het vogeltje, Max Velthuijs	23
4.3 Conclusie en aanbevelingen	24
4.3.1 Conclusie	24
4.3.2 Aanbevelingen	26
5. Concept versie	28
5.1 Verantwoording concept versie	29
5.1.1 Nieuwsgierigheid	29
5.1.2 Rouwverwerking	29
5.1.3 Rouwtaken	29
5.1.4 Hulpmiddel	29
5.1.5 Verhaalopbouw	29
5.1.6 Personages	30
5.1.7 Kleurgebruik	30
5.1.8 Tekentechniek	30
5.1.9 Titel	30
5.2 Testfase	31
5.2.1 Inleiding	31
5.2.2 Respondenten	31
5.2.3 Instrument	32
5.2.4 Feedback respondenten	32
6. Realisatie	34
7. Reflectie	36
7.1 Resultaat	37
7.2 Het proces	37
8. Bronnen	39
9. Bijlagen	41
Bijlage 1: Illustratieschetsen concept versie	42
Bijlage 2: Tekst conceptversie	45
Bijlage 3: Interviews	46
Bijlage 4: Covers prentenboeken uit praktijkonderzoek	48
Bijlage 5: Definitieve beroepsproduct	50

1. INTRODUCTIE

1.1 Beschrijving van de maker

1.1.1 Achtergrond

Mijn naam is Dorenda van der Wenden. Ik ben 26 jaar en volg de studie Media, Informatie en Communicatie aan het Saxion in Enschede. Binnen deze studie volg ik de specialisatie Mediaformats en Regie. Ik heb mijn eerste stage gelopen bij Kemna Casting (tegenwoordig Post Castelijin Casting). Tijdens deze stage heb ik volop mogen werken in het bruisende hart van de Nederlandse film- en televisiewereld. Mijn tweede stage heb ik gelopen bij Social1nfluencers en tijdens deze stage heb ik alles geleerd over het 'nieuwe televisie kijken', namelijk YouTube en alle andere sociale mediakanalen. Na beide stages was het voor mij heel duidelijk dat media en regie niet de richting is waarin ik mezelf zie werken in de toekomst. Mijn ouders runnen vol liefde en passie hun eigen uitvaartonderneming. Mede door hun werk ben ik al een aantal keren in aanraking gekomen met kinderen die op jonge leeftijd te maken hebben met rouwverwerking. Omdat bij ons thuis het praten over de dood altijd heel toegankelijk en open was, wil ik dit graag willen meegeven aan de kleinsten die daar nog over moeten leren. Daarom maak ik als beroepsproduct een prentenboek dat gaat over de dood en het verwerken van verlies bij kleuters. Mijn scriptieverslag zal hier ook verder op ingaan.

1.1.2 Missie

Ik wil de lezers van mijn prentenboek op een toegankelijke manier kennis laten maken wat doodgaan betekent en hoe afscheid nemen bij iedereen anders is. Om dit voor elkaar te krijgen, zal ik een laagdrempelig prentenboek schrijven en illustreren die past in de lijn van de dagelijkse (voor)lees boekjes die al voorgelezen worden.

1.1.3 De doelgroep

De doelgroep van het prentenboek zijn kleuters, de leeftijd van drie tot zes jaar. Dit is de leeftijd waarop ze voorgelezen worden en op deze manier kennis krijgen van veel verschillende onderwerpen en zo dus leren. Echter is de doelgroep van het boekje ook de ouders van deze kinderen. Zij zijn immers de personen die besluiten dit boekje voor te lezen en hun kinderen door middel van dit boekje kennis te laten maken met het onderwerp doodgaan en afscheid nemen.

1.1.4 Deskundigen

De drie deskundigen die deze scriptie in alles hebben begeleid en tijdens het maken van de afstudeeropdracht, zijn Laurie Faro, Anna ten Bruggencate en Magda Locht. Laurie is een onderzoekster aan de Universiteit van Tilburg en doet onderzoeken naar rouwverwerking bij kinderen en jongeren. Zij heeft deze scriptie begeleid in alles wat te maken heeft gehad met rouwverwerking bij kinderen en hun denkwijze hierin. Anna is de bibliotheekmedewerkster bij het Nederlands Uitvaarmuseum Tot Zover en in haar functie gespecialiseerd in kinderboeken over de dood. Daarnaast recenseert zij kinderboeken voor de bibliotheekdienst NBDBiblion. Anna heeft deze scriptie begeleid in het schrijven en illustreren van het boek. Zij heeft de tekst, illustraties en vormgeving beoordeeld. Magda is een ondernemster in de uitvaartbranche en heeft in haar dagelijkse werkzaamheden te maken met de dood en hoe hiermee wordt omgegaan in jonge gezinnen. Zij zal deze scriptie begeleiden met het ontwikkelen van een prentenboek als hulpmiddel om dit onderwerp bespreekbaar te maken bij de kleuters uit deze gezinnen.

1.2 Aanleiding

Als vrije afstudeeropdracht heb ik een prentenboek geschreven dat gaat over doodgaan en afscheid nemen. Als eerste reactie op dit onderwerp krijg ik vaak te horen: 'Jeetje, wat een zwaar onderwerp'. Mede omdat veel meer mensen deze kijk hebben op dit onderwerp, hoop ik met mijn afstudeeropdracht niet alleen af te studeren, maar ook een prentenboek als hulpmiddel mee te kunnen geven. Bij veel ouders rust er nog een taboe op het bespreken van de dood. Met dit prentenboek dat gaat over doodgaan en afscheid nemen, hoop ik dat ik dit onderwerp wat toegankelijker kan maken. Kleuters kennen veel minder angsten dan volwassenen en ik hoop dat angst voor de dood niet zal ontstaan bij kleuters die worden voorgelezen uit dit prentenboek. Om te voorkomen dat de dood als angstig wordt overgedragen, is dit boekje heel laagdrempelig geschreven. Vergelijkbaar met boekjes als Nijntje, Kikker of Woezel & Pip. Op deze manier hebben kleuters op een jonge leeftijd al weet van het feit dat het leven eens stopt en niet oneindig is.

Mijn ouders runnen vol liefde en toewijding hun eigen uitvaartonderneming. Door de manier waarop zij in het leven staan, voel ik de drang om door te geven wat zij mij hebben gegeven. Mijn ouders hebben, ook voor zij hun eigen uitvaartonderneming zijn gestart, ons altijd geleerd dat de dood niet eng is en niet iets is om bang voor te zijn. Mede doordat zij mij dit altijd hebben meegegeven, is de dood voor geen taboe om over te praten. In de afgelopen jaren heb ik vanuit het werkveld van mijn ouders vaak gezien dat dit niet bij iedereen zo makkelijk gaat. De dood is immers niet voor iedereen een makkelijk onderwerp en het gesprek van de dag. Ik heb dit prentenboek op mijn manier geschreven om dit onderwerp een beetje meer toegankelijk en bespreekbaar te maken. Ik hoop dat ouders voor het slapen gaan of tijdens een momentje op de bank niet alleen verhaaltjes lezen over jarig zijn en op vakantie gaan, maar dat ook de dood een 'gewoon' onderwerp wordt om uit voor te lezen. Het boekje hoeft niet pas gelezen te worden bij een overlijden, maar is een prentenboek dat de kleuter alvast kennis laat maken met doodgaan en afscheid nemen, nog voor hij er mee geconfronteerd wordt.

1.3 Probleemstelling

1.3.1 Probleemstelling

De doelgroep van dit prentenboek heeft vaak nog niet te maken gehad met het onderwerp van dit prentenboek. De meeste kleuters hebben namelijk nog niet te maken gehad met doodgaan en afscheid nemen. Door middel van dit prentenboek hoop ik de kleuter op een verhalende manier te leren dat het leven niet oneindig is en dat afscheid nemen ook bij het leven hoort. Ik hoop dat de kleuter na het lezen van dit prentenboek begrijpt wat doodgaan betekent en dat afscheid nemen hier ook bij hoort. Om het probleem zo goed mogelijk op te lossen, heb ik geprobeerd met het verhaal zo dicht mogelijk bij de realiteit te blijven. Daarnaast krijgt de fantasie van de kleuter zeker vrijheid in het prentenboek.

1.3.2 Vraagstelling

Hoe kan, door middel van het prentenboek, de kleuter zo toegankelijk mogelijk kennis maken met doodgaan en afscheid nemen?

1.4 Doelstellingen

1.4.1 Doelstellingen gericht op de inhoud

Wat is de insteek van dit prentenboek?

De insteek die ik heb met dit prentenboek, is dat ik kleuters bewustwording mee wil geven. Dit omdat de kleuter dan bewust is van wat doodgaan betekent wanneer hij hier voor het eerst mee geconfronteerd wordt. Ik hoop dat ik met dit prentenboek bij meer kleuters de angst voor de dood weg kan houden en ze kan leren erover te praten. Ik vind het belangrijk dat de dood iets is wat net zo zelfsprekend is als jarig zijn of op vakantie gaan. Door het voorlezen uit dit prentenboek wordt het voor kleuters duidelijk wat het betekent als iets of iemand dood is. Dat het onomkeerbaar is en de dood iets definitiefs is. Afscheid nemen kan iets verdrietigs zijn, maar hoeft niet iets engs te zijn. Wanneer de kleuter weet wat doodgaan en afscheid nemen betekent, kan hij hier veel beter mee omgaan wanneer dit vaak onverwachts op zijn pad komt.

1.4.2 Doelstellingen gericht op de maker

Door een prentenboek te maken met een goed verhalend verloop en aanvullende illustraties, zal ik het onderwerp doodgaan en afscheid nemen zo kleuter-vriendelijk mogelijk maken. Het is belangrijk om te weten dat de beleving en de denkwijze van de kleuter altijd voorop heeft gestaan in het proces tot het eindproduct. De doelstelling, voor mij als maker, is de bewustwording over doodgaan en afscheid zo toegankelijk mogelijk te maken voor de kleuters en de ouders van de kleuters.

2. ONTWERPPLAN BEROEPSPRODUCT

2.1 Ontwerpplan beroepsproduct

2.1.1 Onderdelen van het prentenboek

Het beroepsproduct dat ik oplever is een prentenboek van tien bladzijden. De onderdelen waaruit het prentenboek bestaat, zijn korte teksten die een verhaal vertellen met aanvullende illustraties.

2.1.2 Techniek

De teksten heb ik zelf geschreven en ik heb dus zelf opgetreden als schrijver van het verhaal. Het verhaal wordt versterkt door illustraties en ook deze heb ik zelf getekend, ingescand en digitaal ingekleurd. Hiermee ben ik dus ook zelf de illustrator van het prentenboek.

2.2 Stappenplan

2.2.1 Literatuur

Ik heb literatuuronderzoek gedaan naar rouwverwerking bij kinderen, het schrijven van een prentenboek, het maken van illustraties door middel van kleurkeuzes en tekentechnieken. Ik heb voor het literatuuronderzoek gebruik gemaakt van boeken die mij meer kennis hebben gegeven over deze onderwerpen. Ook heb ik internet gebruikt om bestaande onderzoeken, scripties en artikelen te vinden die bruikbaar zijn geweest voor mijn literatuuronderzoek.

2.2.2 Uitwerking verdiepend onderzoek

Het verdiepend onderzoek heb ik uitgevoerd door middel van een kwalitatieve praktijkanalyse. Ik heb een aantal bestaande prentenboeken over het onderwerp 'doodgaan en afscheid nemen' gelezen en geanalyseerd. Door middel van een checklist heb ik ieder boek geanalyseerd op dezelfde punten.

2.2.3 Conclusies en aanbevelingen

De resultaten die uit mijn literatuuronderzoek en mijn praktijkanalyse zijn gekomen, hebben uiteindelijk geleid tot conclusies en aanbevelingen voor mijn beroepsproduct. Deze aanbevelingen heb ik meegenomen in het schrijven van het verhaal en het maken van de illustraties.

2.3 Ontwerpen

2.3.1 Ontwerp beroepsproduct

De conclusies en aanbevelingen vanuit het literatuuronderzoek en de praktijkanalyse zijn een begin geweest van het ontwerp van mijn beroepsproduct. Het ontwerp moet een duidelijke weerspiegeling zijn van het uiteindelijke eindproduct. Zo moet het een heldere verhaallijn hebben, een duidelijke opbouw in het verhaal en moeten de illustraties een aanvulling zijn op de teksten.

2.3.2 Verantwoording concept / ontwerp

De gemaakte keuzes in het ontwerp van mijn beroepsproduct kan ik verantwoorden door middel van de conclusies en aanbevelingen die uit het literatuuronderzoek en de praktijkanalyse zijn ontstaan. Ook voldoet het ontwerp aan mijn eerder genoemde missie en doelstellingen.

2.3.3 Test / Evaluatie van ontwerp

Het ontwerp, de conceptversie van mijn beroepsproduct, heb ik getest op een aantal testpersonen. Dit zijn de ouders van kleuters. Zij hebben allemaal dezelfde vragen beantwoord tijdens en nadat zij de eerste versie van het prentenboek (voor)gelezen hebben aan hun kleuter(s). Uit deze testfase heb ik feedback en aanbevelingen ontvangen die ik heb gebruikt voor de realisatie van mijn uiteindelijke beroepsproduct.

2.4 Realiseren

2.4.1 Uitwerking prentenboek na testfase

Na de testfase heb ik de ontvangen feedback en aanbevelingen verwerkt in de realisatie van mijn eindproduct. Samen met de resultaten uit mijn literatuuronderzoek en de praktijkanalyse heeft dit ervoor gezorgd dat ik een kloppend prentenboek heb gemaakt die voldoet aan mijn aanbevelingen en die van de testpersonen.

2.4.2 Verantwoording definitieve ontwerp

Na de uitwerking van mijn eindproduct heb ik ook mijn verwerkte feedback en aanbevelingen verantwoord. Zo heb ik uitgelegd waarom ik bepaalde teksten of namen heb aangepast en waarom bepaalde dingen juist onaangepast zijn gebleven. Ook voldoet het eindproduct nog steeds aan mijn missie en doelstellingen.

2.5 Reflectie

Nadat ik bovenstaande stappen doorlopen had, was het tijd om het gehele proces en het uiteindelijke product te reflecteren. Zo heb ik kunnen benoemen wat goed is gegaan en wat minder of helemaal niet goed is gegaan. Het is een eerlijke en heldere reflectie geworden die omschrijft of ik tevreden ben met het eindproduct en het proces er naar toe, of niet. Ook is in de reflectie te lezen of ik mijn missie en doelstellingen behaald heb met het eindproduct. En er is te lezen of ik dingen achteraf anders zou hebben aangepakt.

3. LITERATUUR

3.1 Theoretisch kader

3.1.1 Inleiding

Een prentenboek is een klein boekje met tekst en illustraties. Het standaard prentenboek heeft maximaal 32 pagina's en niet meer dan 1000 à 1500 woorden. De gemiddelde leeftijd waar prentenboeken voor worden gemaakt, is drie tot zes jaar. Deze jonge kinderen worden voorgelezen uit korte verhalen die vaak goed aflopen. De illustraties die in een prentenboek staan, moeten een aanvulling zijn op de korte teksten. Ze moeten zowel de ouder, die het prentenboek voorleest, als het kind blijven boeien. De echte prentenboeken hebben een verhaal waarin een vraagstelling of een probleem moet worden opgelost. ("Wat is een prentenboek? Alles over prentenboeken!" 2018).

De vraagstelling in dit prentenboek is 'wat betekent doodgaan en afscheid nemen?'. Dit theoretisch kader zal mij meer inzichten geven over rouwverwerking bij kinderen en mij uiteindelijk genoeg kennis meegeven om een kloppend verhaal te schrijven. Naast dat de inhoud kloppend moet zijn, moet het verhaal ook te volgen zijn voor deze kleine kinderen. Tot waar reikt de kennis van de kleuter? Wat is voor hen herkenbaar en hoe groot is hun belevingswereld?

Ook zal dit theoretisch kader mij aantonen wat goede illustraties zijn in een prentenboek. Welke kleuren kan ik gebruiken? Welke tekenstijl? En wanneer is een illustratie een aanvulling op de tekst?

De keuzes die ik ga maken tijdens de realisatiefase van mijn prentenboek, zijn gebaseerd op de uitkomsten en de conclusie van dit theoretisch kader.

3.1.2 De kleuter

De kleuter is een kind in de leeftijd van drie tot zes jaar en in deze leeftijd krijgt de kleuter steeds meer besef van een eigen ik. Hij leert zijn eigen emoties kennen en herkennen, maar dit kan hij ook bij anderen herkennen. Hiermee ontwikkelt hij ook voor het eerst empathie. Weliswaar nog op kleuterniveau omdat hij denkt dat anderen dezelfde emoties hebben als hijzelf. Terwijl het besef van een eigen ik steeds meer groeit bij de kleuter, groeit zijn eigen zelfbeeld ook steeds meer met hem mee. Hij kan zichzelf steeds meer omschrijven. Voorbeelden hiervan zijn 'ik ben boos' of 'ik ben blij'. Dit zelfbeeld zal nog doorgroeien tot hij volwassen is. Een zelfbeeld wordt ontwikkeld doordat de kleuter in contact komt met andere mensen. Met deze mensen zal hij zich vergelijken en ze zijn een referentiekader voor hem. Door het gedrag van andere mensen en de feedback die hij krijgt op zijn eigen gedrag, vormt de kleuter zijn eigen zelfbeeld (Pont, 2010).

De cognitieve fase waarin een kleuter zich bevindt is vooral nieuwsgierigheid. De kleuter is eigenlijk constant op zoek naar verklaringen en antwoorden op vele vragen. De 'waarom-vragen' zijn voor een kleuter dan ook geheel normaal. Na een uitleg kan de kleuter nog steeds 'waarom?' blijven vragen. Dit komt voort uit de enorme nieuwsgierigheid en de talloze vragen die ze over van alles en nog wat hebben. Het geheugen van de kleuter groeit in de kleutertijd ook heel snel en hij is daarom ook heel erg goed in bijvoorbeeld geheugenspelletjes zoals memory. Alle nieuwe informatie, indrukken en verhalen die in het geheugen van de kleuter komen, zijn voor het jonge kind soms nog wel moeilijk om te scheiden van hun eigen fantasieën. De werkelijkheid en zijn eigen fantasieën lopen dan ook nog geregeld door elkaar. Deze fantasieën kunnen bij de kleuter ook dikwijls leiden tot angsten.

En hierbij komen we bij de emotionele ontwikkeling van de kleuter. Kleuters kennen niet veel angsten, maar zijn vooral bang voor hun eigen fantasieën. Denk hierbij aan een krokodil onder het bed of een spook achter het gordijn. De ouder kan deze angsten bij de kleuter

weghalen door uitleg te geven en hierdoor de kleuter gerust te stellen (Dekovic & Prinzie, 2008). Naast dat angstige fantasieën weggehaald en uitgelegd kunnen worden, is het ook belangrijk om de kleuter de ruimte te geven voor zijn fantasieën. Ook al denkt de ouder 'dit is onzin en helemaal niet waar', de fantasieën horen nou eenmaal bij de kleuter en hij zal je niet geloven wanneer je zegt dat iets niet waar is of iets niet kan. Dus als het 'onschuldige' fantasieën zijn, laat de kleuter dan lekker in zijn waan. Het is nou eenmaal de leeftijd en ze gebruiken hun fantasieën ook om het onbekende aan te vullen en zich op die manier veiliger te voelen.

Ook kunnen kleuters angsten aanleren die ouders bewust, maar ook zeker onbewust, overdragen. Een bewust aangeleerde angst is angst voor hete thee of voor gevaarlijke verkeerssituaties. Dit zijn angsten die horen bij de opvoeding zodat kinderen zich bewust zijn van de gevaren. Echter kunnen ouders ook onbewust angsten overdragen, bijvoorbeeld panische angst voor spinnen. De kans dat een kleuter ook bang wordt voor spinnen is groot. Dit omdat hij dit aanleert door het voorbeeld van de ouder ("Oorzaken van angst", 2018).

Vanaf het vierde levensjaar komt voor een kind het hechtingsproces ten einde. In de eerste vier jaar van zijn leven leert een kind hoe hij een emotionele band opbouwt met zijn ouders en andere belangrijke mensen in zijn omgeving. Dit proces is een biologische noodzaak en zal er voor zorgen dat het kind het besef heeft dat er voor hem gezorgd wordt. Deze behoefte is aangeboren en zit al in een kind op het moment dat hij geboren wordt. In de eerste drie maanden is een kind aan het voor-hechten. Hij reageert op aanraking, warmte en aandacht, maar van wie dit komt maakt nog niet veel uit. Tussen de derde en de zevende maand krijgt het kind een beginnende voorkeur. Hij begint langzaam een voorkeur te krijgen voor bepaalde mensen in zijn omgeving. Vanaf zijn zevende maand tot aan zijn eerste levensjaar ontwikkelt het kind een sterke voorkeur en krijgt hij last van scheidingsangst. Hij is bang dat de personen waar hij zich aan gehecht heeft weggaan en niet meer terugkomen. In het tweede jaar neemt deze angst steeds meer af en leert het kind dat na weggaan ook weer terugkomen hoort. De losmaking begint en de verlatingsangst maakt plaats voor zelfstandigheid. Vanaf het vierde levensjaar is het hechtingsproces afgerond en is afscheid niet meer iets angstigs voor een kleuter (Pont, 2010).

3.1.3 Rouwverwerking bij kleuters

Kleuters zijn in staat om het verschil te kennen tussen leven en dood. Kijk maar eens naar kinderen die tijdens het spelen van een rollenspel schieten waarbij de ander dood neer valt. Ook begrijpen kleuters dat de dood iets verdrietigs is, maar ze kennen nog geen angst voor de dood. Iets wat een volwassene wel kan kennen. Ze hebben, zoals de cognitieve fase in 3.1.2. al omschreef, een grote nieuwsgierigheid en zo ook voor de dood. Zo vragen kleuters zich af of iemand die dood is nog kan horen en of het niet zielig is dat iemand helemaal alleen in een kist onder de grond ligt (Stichting Achter De Regenboog, z.d.).

Kinderen die te maken krijgen met verlies op een hele jonge leeftijd moeten, om het verlies een plek te kunnen geven, eerst begrijpen wat het betekent wanneer iets of iemand komt te overlijden. Kinderen moeten begrijpen dat de dood onomkeerbaar is (Spuij, 2017.).

Voor kleuters staan begrippen als 'voor altijd' en 'nooit meer' gelijk aan 'weg'. Iets wat meestal tijdelijk is. Daarom is het ook geheel normaal dat kleuters na het overlijden van iemand ook vragen wanneer iemand terugkomt. Ook wanneer er al meerde malen is uitgelegd dat dit niet meer kan omdat iemand begraven of gecremeerd is. De meeste kinderen kunnen de onomkeerbaarheid van de dood op relatief jonge leeftijd (ergens tussen de vier en zeven jaar) begrijpen. Daarom is het belangrijk om kleuters echt bewust te maken van de onomkeerbaarheid van de dood. Door te vertellen dat de overledene nu een sterretje aan de hemel of een vlindertje is, wordt deze waarheid alsnog verdraaid. Ook kan deze gedachte voor kinderen best beangstigend zijn wanneer er bijvoorbeeld een aantal dagen geen sterren zichtbaar zijn door bewolking of wanneer zij een dode vlinder in de tuin zien

liggen. Waar is de overledene dan? Door te blijven herhalen dat wanneer iets of iemand dood is, deze ook niet meer levend wordt, komt het besef van de onomkeerbaarheid langzaam bij de kleuter binnen. Zo is het goed om voorbeelden aan te wijzen van iets wat dood is. Een dode vogel, insect of plant. Dat zijn de momenten om er rustig met een kleuter over te praten omdat ze daar vaak niet verdrietig van worden. Het harde besef van onomkeerbaarheid kan verzacht worden door mooie herinneringen aan de overledene te koesteren. Hierdoor wordt de dood niet alleen verdrietig, maar kunnen ze ook blij worden van mooie en fijne herinneringen die ze hebben aan de overledene (Feijen R.M. 2005).

Ook kan het voorkomen dat kinderen zich schuldig voelen om de dood van iets of iemand anders. Kleuters kunnen schuldige gedachten hebben die voor volwassenen heel onlogisch zijn. Zo kan een kleuter al denken dat de dood van zijn moeder zijn/haar schuld is omdat hij/zij de avond ervoor weigerde een pyjama aan te trekken. Ook kunnen kleuters denken dat zij ook dood gaan wanneer ze ziek zijn. Oma is immers dood gegaan omdat ze ziek was. Er kan paniek ontstaan wanneer ze moeten hoesten. Ze hebben oma namelijk ook horen hoesten, een paar dagen voor ze dood is gegaan (Ouders van Jonge Helden, z.d.).

3.1.4 Rouwtaken

William Worden is een Amerikaanse rouwdeskundige die in 1982 een rouwtakenmodel heeft ontworpen met hierin vier rouwtaken.

Taak 1: Het aanvaarden van de realiteit van het verlies.

Taak 2: Het doorleven van de pijn en het verdriet.

Taak 3: Het aanpassen aan een nieuw leven waarin de overledene niet meer aanwezig is.

Taak 4: De overledene emotioneel een plaats geven en het oppakken van de draad van het leven.

Dit model is gemaakt om rouwende mensen een houvast en richting te geven tijdens het rouwen. De rouwtaken hoeven niet op volgorde uitgevoerd te worden, ieder mens rouwt op zijn of haar eigen manier en op zijn of haar eigen tempo.

Omdat rouw bij kinderen simpelweg eerst begint met het begrijpen van de dood, hebben John Baker, Mary Anne Sedney en Esther Gross voor kinderen niet vier, maar acht rouwtaken geformuleerd. Deze acht rouwtaken zijn in feite specificeringen van de vier rouwtaken voor volwassenen. Omdat de ontwikkeling van het kind minder ver is dan die van een volwassene, hebben kinderen meerdere taken te volbrengen tijdens hun rouwverwerking.

Kinder rouwtaak 1: Accepteren van de realiteit en begrijpen van onomkeerbaarheid.

Kinder rouwtaak 2: Ervaren van –en leren omgaan met pijnlijke en emotionele reacties ten gevolge van het overlijden (bijvoorbeeld verdriet, woede, wrok, verwarring of schuld).

Kinder rouwtaak 3: Aanpassen aan de veranderingen die zich voordoen in hun leven en identiteit die samenhangen met het overlijden.

Kinder rouwtaak 4: Ontwikkelen van nieuwe relaties of het verdiepen van bestaande relaties die tot steun kunnen zijn in het leren omgaan met het verlies.

Kinder rouwtaak 5: Ontwikkelen van een nieuwe identiteit waar de verlieservaring een onderdeel van is.

Kinder rouwtaak 6: Betekenis verlenen aan de dood; van begrijpen waarom iemand overleden is tot wat de betekenis is van het overlijden voor de nabestaanden.

Kinder rouwtaak 7: Het behouden van een betekenisvolle band met de overledene.

Bijvoorbeeld door het ophalen van herinneringen of het onderhouden van een gedenkplaats.

Kinder rouwtaak 8: Continueren van de ontwikkelingstaken die passen bij de kindertijd en adolescentie.

Het idee van het kinderrouwtakenmodel is dat de rouwtaken niet perse in een vaste volgorde worden volbracht, maar dat deze kriskras door elkaar heen kunnen lopen en dat nabestaanden vaak met meerdere taken tegelijk bezig zijn. In het prentenboek is de eerste kinderrouwtaak verwerkt, 'accepteren van de realiteit en begrijpen van onomkeerbaarheid'.

Kunnen begrijpen dat de dood onomkeerbaar is.' Om in staat te zijn om verlies te kunnen verwerken, moeten kleuters eerst begrijpen wat er precies is gebeurd en wat dit voor gevolgen heeft. Voor de onwetende kleuter is het nog onbekend dat dood zijn betekent dat je echt nooit meer levend wordt. Dit besef ontstaat langzaam wanneer het ze keer op keer wordt uitgelegd. Zoals 3.1.3 al eerder omschreef, begrijpen de meeste kinderen in de leeftijd vanaf 4 jaar de uitleg van onomkeerbaarheid van de dood al. De herhaling en voorbeelden zijn hierbij erg belangrijk om de kleuter hier elke keer opnieuw op te wijzen (Spuij, 2017).

3.1.5 Prentenboeken als hulpmiddel

Prentenboeken vertellen verhalen en deze verhalen kunnen worden gebruikt om gevoelens of ervaringen met anderen te delen. Zo kan een prentenboek met een verhaal dat gaat over de dood en afscheid nemen, gebruikt worden om kleuters te leren over deze nieuwe gevoelens en veranderingen. De betrokkenheid en het inlevingsvermogen dat de kleuter heeft met de karakters uit het prentenboek, kan leiden tot het beter begrijpen van bepaalde emoties en veranderingen. Kleuters kunnen aan de hand van een prentenboek geconfronteerd worden met een situatie die ze zelf nog nooit hebben meegemaakt. De karakters uit het prentenboek maken deze situatie mee en de kleuter kijkt als toeschouwer mee. Op deze manier kan een prentenboek handvatten aanreiken waar ze later wat aan zullen hebben. Mocht de kleuter dan op latere leeftijd zelf te maken krijgen met de dood en afscheid nemen, is het zeer waarschijnlijk dat hij zich het karakter uit het prentenboek kan herinneren en hoe deze zich wist te redden in het verhaal. Doordat prentenboeken veelal worden voorgelezen, wordt deze emotionele ontwikkeling meteen een gespreksonderwerp tussen de persoon die het prentenboek voorleest en de kleuter. Zo biedt het prentenboek de inhoud die soms zelf zo moeilijk te verwoorden is (Kwant, 2011).

3.1.6 Verhaalopbouw bij kleuters

Kleuters kunnen heel duidelijk een conventionele verhaallijn herkennen en benoemen. Het begin, midden en eind. Wanneer een verhaallijn hier vanaf wijkt, heeft een kleuter dit ook meteen door. Ze kunnen de onderdelen van een verhaal vaak ook in eigen woorden benoemen. Ze hebben door hoe tekst en illustraties samen tot interactie leidt. Dit kan voor spanning en humor zorgen. Kleuters zijn ook in staat om in te vullen wat niet wordt verteld, maar wat wel belangrijk is voor het verhaal en snappen daarbij dat verhalen meer dan één betekenis kunnen hebben (Van der Pol, 2010).

De wereld van de kleuter is groter dan alleen in huis of dichtbij huis. De wereld van de kleuter is groter en het verhaal kan zich dus ook heel ergens anders op de wereld afspelen. Dit is voor een kleuter heel uitdagend en de kleuter zal nieuwsgieriger worden en meer vragen gaan stellen (Brouwer, 2015).

3.1.7 Personages

De personages die in een prentenboek voorkomen, bieden kleuters toegang tot het verhaal. De personages kunnen zowel vlak zijn als heel erg uitgewerkt. Het mooie aan de personages is dat kleuters zichzelf of iemand anders er in kunnen herkennen. Personages uit een prentenboek zijn voor kinderen vaak een voorbeeld (Van der Pol, 2010).

Het personage waar de kleuter zich het meest in moet herkennen is het hoofdpersonage. Deze is actief betrokken in het verhaal en is ook vaak het personage door wiens ogen het verhaal verteld wordt. Om de kleuter zo goed mogelijk te kunnen laten identificeren met het hoofdpersonage, is het belangrijk dat deze dingen doet die kleuters ook doen. Deze moet zowel een ondeugende als een goede kant hebben (Prentenboek.nl, 2018).

Een Canadees onderzoek heeft uitgewezen dat menselijke personages meer invloed hebben op kleuters dan dierlijke personages. Verrassend, want in de meeste prentenboeken spelen dieren de hoofdrol. Het onderzoek heeft laten zien dat kinderen eerder een menselijk personage van hun eigen leeftijd als voorbeeld ziet, dan een dierlijk personage. Het onderzoek toont aan dat kinderen ook het gedrag van de menselijke personages overnemen in bepaalde situaties. Wanneer een prentenboek een morele les moet overdragen, is het

gebruik van een menselijk personage dus een slimmere keuze (Larsen, Lee, & Ganea, 2016).

3.1.8 Kleurgebruik

Door illustraties in te kleuren met aardetinten, krijgt de illustraties een knusse en veilige sfeer. Iets wat ik met dit prentenboek zeker wil creëren. Daar waar een peuter alleen maar primaire kleuren kan herkennen, kan een kleuter ook al secundaire kleuren herkennen. Omdat de kleuter hiertoe in staat is, kan er ook gebruik gemaakt worden van kleurcontrasten en pasteltinten. Dit vraagt van de kleuter meer focus en tevens geven de pasteltinten de wereld van het prentenboek een knusse en veilige uitstraling (Brouwer, 2015).

3.1.9 Tekentechniek

Tekeningen die in kleuterprentenboeken staan, mogen al een stuk gedetailleerder zijn dan de tekeningen in peuterprentenboeken. Deze worden veelal getekend met primaire kleuren in een dikke zwarte lijn. In de kleuterillustraties mag dus al veel meer detail verwerkt worden. Deze details vragen ook om meer interactie tussen de voorlezer en het kind. Details die de kleuter niet meteen ziet, kunnen door de voorlezer benoemd worden waardoor de kleuter weer meer leert te focussen op details in illustraties. Hierdoor worden het geheugen en de concentratie van de kleuter getraind. Een simpele zwarte lijn kan in het gezicht van het personage gevoelens en emoties weergeven. De kleuter is namelijk al verder in zijn emotionele ontwikkeling en kan dus in gezichtsuitdrukkingen meer emoties herkennen. Naast dat de kleuter enorm in ontwikkeling is, heeft het ook nog enorm de behoefte aan veiligheid. Dit is in de tekentechniek te creëren door met het inkleuren van de illustraties net buiten de lijntjes te kleuren. De personages krijgen hierdoor een knuffelige en wollige uitstraling (Brouwer, 2015).

3.1.10 Conclusie

Uit het literatuuronderzoek valt te concluderen dat een kleuter zijn eigen emoties kent en herkent, maar dat hij dit ook kan bij een ander. De kleuter ontwikkelt voor het eerst empathie. Naast dat de kleuter empathie ontwikkelt, ontwikkelt hij ook zijn eigen zelfbeeld. Hij kan benoemen wanneer hij bijvoorbeeld blij of boos is. Deze ontwikkelingen zijn belangrijk voor het herkennen van de emoties bij rouwen en het benoemen van zijn gevoelens bij het rouwen. Omdat de kleuter heel erg nieuwsgierig is, is hij constant op zoek naar verklaringen en antwoorden op veel vragen. Zo zal de kleuter ook veel vragen en nieuwsgierigheid hebben over de dood en afscheid nemen. Door deze vragen zo goed mogelijk te beantwoorden, kan de waarheid van de dood onderscheiden worden van zijn eigen fantasieën. Iets wat de kleuter volgens het literatuuronderzoek heel veel heeft. Zijn eigen fantasieën en de werkelijkheid lopen dan ook nog geregeld wel eens door elkaar. Dit kan er voor zorgen dat de kleuter ook angsten ontwikkelt voor zijn eigen fantasieën. De kunst van de ouder is om deze angsten weg te halen zonder de kleuter uit zijn eigen fantasiewereld te halen.

In deze fantasiewereld van de kleuter staat 'voor altijd' en 'nooit meer' gelijk aan 'weg'. Hiermee is te concluderen dat de kleuter niet begrijpt dat doodgaan ook voor altijd is en de overledene nooit meer terugkomt. Een prentenboek blijkt uit het literatuuronderzoek een goed hulpmiddel te zijn om deze onomkeerbaarheid uit te leggen aan de kleuter. De kleuter kan zich herkennen in de personages en deze kunnen de rouwverwerking vertalen door middel van het verhaal in het prentenboek. De juiste tekentechniek en het juiste kleurgebruik moeten de kleuter een veilig gevoel geven bij het leren over dit nieuwe onderwerp.

4. PRAKTIJKONDERZOEK

4.1 Opzet praktijkonderzoek

4.1.1 Inhoudsanalyse casestudie

Om naast het literatuuronderzoek nog meer informatie in te winnen over prentenboeken die gaan over doodgaan en afscheid nemen, maak ik gebruik van de inhoudsanalyse methode binnen de casestudie. Ik zal een selectieve lezing toepassen op vier prentenboeken die gaan over doodgaan en afscheid nemen (Baarda, 2009).

4.1.2 Kwalitatief onderzoek

De inhoudsanalyse die ik zal gebruiken voor het praktijkonderzoek is een kwalitatief onderzoek (Baarda, 2009).

4.1.3 Instrument

De onderdelen die ik heb onderzocht in mijn theoretisch kader, zal ik ook onderzoeken in mijn inhoudsanalyse. Ik heb een checklist gemaakt met daarin alle onderzochte onderdelen. Per onderdeel ga ik onderzoeken of deze terug te vinden is in de vier prentenboeken waarvan ik de inhoud zal analyseren. Zie hieronder de onderdelen met daarbij de vraagstelling.

Nieuwsgierigheid - wordt de nieuwsgierigheid van de kleuter gewekt? (omgeving, ver buitenshuis)

Rouwverwerking - houdt het boek rekening met de rouwverwerking van een kleuter? (wordt er verteld wat troost kan bieden bij verdriet?)

Rouwtaak - is de eerste rouwtaak voor kinderen terug te vinden in het boek? (dat de dood onomkeerbaar is)

Hulpmiddel - kan het boek als hulpmiddel worden gebruikt om doodgaan en afscheid nemen uit te leggen aan een kleuter?

Verhaalopbouw - is de verhaalopbouw geschikt voor kleuters?

Personages - is het hoofdpersonage herkenbaar voor de kleuter? (menselijk i.v.m. moreel verhaal)

Kleurgebruik - worden de juiste kleuren gebruikt voor de kleuter?

Tekentechniek - wordt de juiste tekentechniek gebruikt voor de kleuter?

4.1.4 Prentenboeken

Dag opa, Jelleke Rijken & Mack van Gageldonk

In het boekje Dag Opa is Beer op weg om te gaan vissen wanneer zijn vriendje hem komt halen omdat er iets met de opa van Beer is gebeurd. De olifant voelt met zijn slurf aan Opa en vertelt dat Opa dood is. Beer begrijpt er eerst niet veel van en heeft veel vragen over wat dood precies is. Olifant weet hem dit allemaal uit te leggen waarna ze opa begraven. Beer moet een beetje huilen, maar het is heel fijn dat hij weet dat Opa in gedachten nog altijd bij hem is. Daarna maken Beer en zijn vriendjes alweer nieuwe plannen om te gaan vissen.

Er is voor dit prentenboek gekozen omdat deze als enige van de vier geen onderdeel uitmaakte van een bekende schrijver of serie. Ook is het geen boek dat prijzen heeft gewonnen en daardoor was ik benieuwd of de uitkomsten van de analyse zouden afwijken van de andere drie boeken die ik wel om die redenen gekozen heb.

Woezel & Pip – Dag lief muisje, Guusje Nederhorst

In het boekje Dag lief muisje zijn Woezel & Pip in het bos op zoek naar kastanjes wanneer ze een dood muisje vinden. Omdat ze zelf niet weten wat er met het muisje aan de hand is, nemen ze hem heel voorzichtig mee naar de Wijze Varen. Die vertelt Woezel & Pip dat het muisje dood is. Woezel & Pip hebben veel vragen aan de Wijze Varen. Hij is immers ook oud, gaat hij dan ook dood? De Wijze Varen beantwoordt al hun vragen waarna ze het muisje

begraven. De mol legt een paar zaadjes op het grafje van de muis zodat het een mooie plek zal worden. Ze halen allemaal herinneringen over muisje op en de volgende dag groeit er inderdaad al een hele mooie bloem op het plekje van de muis.

Er is voor dit prentenboek gekozen omdat Woezel & Pip boeken populaire kinderboeken zijn. Er zijn talloze boekjes geschreven over Woezel & Pip en verschillende onderwerpen. Naast de populariteit in boeken, is ook de merchandise lijn van Woezel & Pip heel populair. Ik ben benieuwd of het boekje niet alleen populair is, maar ook een goede analyse krijgt.

Het eiland van opa, Benji Davies

In het boekje Het eiland van opa gaat Sem op bezoek bij opa die bij hem in de achtertuin woont. Opa wil Sem iets laten zien en als Sem een grote, zware, verstopte deur opent, heeft opa ineens een verborgen schip. Samen varen ze naar het verborgen eiland van opa waar ze een hutje vinden. Ze hebben de leukste tijd op het eiland en ontdekken de mooiste plekken. Dan vertelt opa iets aan Sem wat hij al heel lang wilde vertellen. Opa wil niet meer mee terug naar huis, maar voor altijd alleen op het eiland blijven. Sem vraagt zich af of opa niet heel eenzaam zal worden daar alleen op het eiland. Opa vertelt hem van niet en dan nemen ze afscheid. Na de allerlaatste knuffel vertrekt Sem helemaal alleen terug naar huis. Thuis is alles hetzelfde, maar toch ook niet zonder opa. Dan krijgt Sem van een vogel in het dakraam een foto van opa op het eiland.

Er is voor dit prentenboek gekozen omdat Benji Davies in 2017 de prijs heeft gewonnen voor Prentenboek van het Jaar 2017 met zijn boek 'De kleine Walvis'. Hij wordt geprezen om zijn illustraties die heel verhalend zijn en daarmee echt een hele sterke aanvulling op het verhaal. Ik was benieuwd of zijn prijs ook terug te halen is uit mijn analyse.

Kikker – Kikker en het vogeltje, Max Velthuis

In het boekje Kikker en het vogeltje vindt Kikker een dode vogel. Hij rent naar varkentje toe omdat hij een vogel heeft gevonden die volgens Kikker kapot is en het niet meer doet. Er komen steeds meer dieren bij kijken en iedereen denkt dat er wat anders met de vogel aan de hand is. Totdat de haas komt en vertelt dat de vogel dood is en hij wijst naar de hemel. Met z'n allen begraven ze vogel en na de begrafenis spelen ze met z'n allen tikkertje omdat het leven prachtig is.

Er is voor dit prentenboek gekozen omdat Kikker-boekjes al heel erg lang bestaan en tot op de dag van vandaag nog steeds populair zijn bij kinderen. Er zijn talloze boekjes geschreven over Kikker en verschillende onderwerpen. Ik ben benieuwd of het boekje niet alleen populair is, maar ook een goede analyse krijgt.

4.1.5 Verwerking verzamelde data

Ik heb de informatie zelf verzameld door alle prentenboekjes te analyseren. De checklist die ik heb gemaakt vanuit mijn theoretisch kader zijn hierbij mijn instrument geweest. Ik heb de resultaten van de analyse uitgeschreven in een korte samenvatting die vertelt over de analyse door middel van de checklist.

4.2 Resultaten praktijkonderzoek

Voor de covers van prentenboek kan verwezen worden naar bijlage 4: Covers prentenboeken uit praktijkonderzoek.

4.2.1 Dag opa, Jelleke Rijken & Mack van Gageldonk

Aan de kaft is al te zien dat er in het kleurgebruik gekozen is voor wat donkere pasteltinten. Er is dus gekozen voor de knusse en veilige sfeer. Dit blijkt ook wanneer ik door het boek blader. Opvallend is meteen dat per pagina veel gebruik wordt gemaakt van één kleur. De kleuren blauw en groen zijn het meest gebruikt. Ondanks het veilige kleurgebruik, wordt de nieuwsgierigheid van de kleuter wel gewekt. Het verhaal speelt zich namelijk ver buitenshuis af, in de buurt van een grote vijver. Als ik kijk naar de tekentechniek, heeft deze heel veel weg van de techniek die gebruikt wordt voor kleuterboeken. De personages zijn getekend met dikke zwarte lijnen die ingekleurd zijn. Denk hierbij bijvoorbeeld aan Nijntje. Die is ook getekend met dikke zwarte lijnen, dit zodat de aandacht getrokken wordt naar het personage. De verhaalopbouw is heel goed gedaan. Het heeft een duidelijk begin, midden en einde. Zo begint het verhaal met Beer die op weg is om te gaan vissen. Vervolgens krijgt hij in het midden van het verhaal een verdrietig nieuwtje dat zijn opa dood is gevonden. Zijn dierenvrienden leggen hem uit wat dood betekent en samen gaan ze opa begraven. Het einde van het verhaal laat zien dat doodgaan iets heel verdrietigs is omdat Beer ook even moet huilen, maar dat in gedachten opa nog steeds bij Beer is. En op de laatste pagina maken Beer en zijn nieuwe vriendjes alweer nieuwe plannen om morgen te gaan vissen. Een goed begin, midden en eind verhaal dat een goede afloop heeft. De rouwverwerking van kinderen wordt heel goed benoemd in dit boek. Zo worden er door de personages een aantal kleutervragen gesteld zoals 'Hoe lang duurt dood?' en als Olifant uitlegt dat dood betekent dat je nooit meer levend wordt, reageert Beer daar op met 'Mijn opa wel'. Dit zijn hele directe vragen die kleuters ook zouden kunnen stellen. En in het verloop van dit verhaal worden deze vragen allemaal beantwoord. Zo legt Olifant uit dat als je dood bent, dat je dan niet meer kan praten, bewegen of ademen en dat iemand die dood is, nooit meer terugkomt. En zelfs wanneer Beer zegt dat zijn opa dat wel kan, legt Olifant nogmaals uit dat óók de opa van Beer niet meer levend wordt. Hiermee wordt in dit boekje de eerste rouwtaak gebruikt. Er wordt duidelijk gemaakt dat de dood onomkeerbaar is. Dit boekje kan heel goed gebruikt worden als hulpmiddel om het onderwerp doodgaan en afscheid nemen uit te leggen aan kleuters.

4.2.2 Woezel & Pip – Dag lief muisje, Guusje Nederhorst

In het boekje van Woezel & Pip is voor het kleurgebruik overduidelijk gekozen voor pasteltinten. Dus ook voor dit boekje is gekozen voor de knusse en veilige sfeer. Het verhaal speelt zich af in het bos waar Woezel & Pip kastanjes aan het zoeken zijn. Hiermee wordt de nieuwsgierigheid van de kleuter gewekt omdat dit een buitenshuis omgeving is. De tekentechniek zit een beetje tussen de peuter en de kleuterboeken in. Zo zijn de personages wel omlijnd met een dikke lijn, alleen zijn deze niet zo contrasterend als bij het boekje 'Dag opa' of zoals bij Nijntje. Hierbij wordt niet alleen de aandacht getrokken naar de personages, maar gebeurt er ook genoeg in de omgeving van de tekeningen. Dit verhaal kent ook duidelijk een begin, midden en einde. In het begin van het verhaal rennen Woezel & Pip vrolijk door het bos op zoek naar kastanjes wanneer zij een dood muisje vinden. In het midden van het verhaal gaan ze naar de Wijze Varen die hen uitlegt dat het muisje dood is en wat dood precies betekent en waarom iemand dood gaat. In het einde van het verhaal wordt muisje begraven en heeft het verhaal een einde dat goed afloopt omdat er op het graf van muisje alweer een mooie bloem groeit. Ook hier wordt de rouwverwerking van een kleuter uitgedrukt in de directe vragen die door Woezel & Pip worden gesteld. Vragen als 'Maar kun je dan geen kastanjes meer zoeken of voetballen als je dood bent?' of 'Maar Wijze

Varen, u bent ook oud. Gaat u dan ook dood?'. De Wijze Varen geeft heel duidelijk antwoord dat als je dood bent, dat je dan helemaal niets meer kan. Er wordt in dit boekje niet letterlijk uitgelegd dat dood onomkeerbaar is en dat muisje echt voor altijd dood zal zijn. De rouwverwerking van een kleuter wordt dan wel goed meegenomen in dit boekje, maar de eerste rouwtaak van kinderen komt hier niet in naar voren. Een kleuter weet na het lezen van dit boekje niet dat de dood van muisje echt voor altijd is en het dus onomkeerbaar is. Ik denk dat dit boekje alsnog goed gebruikt kan worden als hulpmiddel om doodgaan en afscheid nemen uit te leggen. Er wordt namelijk erg veel aandacht geschonken aan de herinneringen en de vriendschappen die wel blijven bestaan. Echter zou ik aan ouders mee willen geven om zelf tijdens het voorlezen nog wel duidelijk te maken dat de dood echt voor altijd is.

4.2.3 Het eiland van opa, Benji Davies

Dit boekje viel meteen enorm op tussen de andere drie boekjes. Dit komt vooral door de drukke en kleurrijke illustraties op de kaft van het boek. Ook is dit het eerste boekje waarbij er niet alleen met pastelkleuren wordt geïllustreerd. Voor het eerst zie ik ook zwarte stukken in de illustraties. Wanneer ik door het boekje blader, zie ik meteen erg gedetailleerde illustraties. De tekentechniek is veel gedetailleerder dan in de vorige boekjes en er is ook veel meer te zien op de illustraties. Kleuters kunnen in dit boek heel nieuwsgierig worden naar alles wat te zien is. Ook de omgeving waarin het verhaal zich afspeelt maakt nieuwsgierig. Een onbekend eiland waar van alles te beleven is, ver buitenshuis. Dit verhaal kent een duidelijk begin, midden en einde. Wat wel opvalt is dat het begin, de allereerste bladzijde geschreven is in de verleden tijd. Dat geeft aan dat, zoals het in het begin was, nu niet meer zo is. Daarna begint het verhaal met Sem die op bezoek komt bij zijn opa thuis. Opa laat Sem een deur zien die leidt naar een verscholen schip. In het midden van het verhaal varen opa en Sem naar het eiland van opa. Daar vinden Sem en opa een mooi hutje en ontdekken ze de mooiste plekken van het eiland. Vervolgens vertelt opa aan Sem dat hij daar graag wil blijven en niet mee terug wil gaan. Sem gaat vervolgens alleen terug naar huis en aan het einde van het boek is Sem helemaal alleen in opa's huis en ontvangt hij van een vogel in het dakraam een foto van opa op het eiland. Niet perse een goed einde van het verhaal. De eerste rouwtaak voor kinderen wordt helemaal niet gebruikt in dit prentenboek. Ik denk dat de meeste kinderen ook helemaal niet meteen doorhebben dat Sem afscheid moet nemen van opa als hij het eiland weer alleen verlaat en hij opa de allerlaatste knuffel geeft. Wel stelt Sem de directe vraag 'O, maar wordt je dan niet eenzaam?' als opa hem vertelt wat hij hem al een tijdje wilde vertellen. Namelijk dat opa wil achterblijven op het eiland. Ook is het kleurgebruik bij de terugreis over zee opvallend. Toen opa en Sem samen met de boot naar het eiland voeren, waren de zee en lucht prachtig blauw en gekleurd. Als Sem na het afscheid van opa alleen terug vaart, zijn de zee en lucht diep zwart en heel erg wild. Dit boek kan als hulpmiddel gebruikt worden om kleuters uit te leggen wat doodgaan en afscheid nemen betekent, alleen vraagt het van de voorlezer wel veel eigen uitleg. Dit boekje is enorm sterk met emoties in illustraties verwerken, alleen moet de tekst wel zelf aangevuld worden om duidelijk uit te leggen dat opa onomkeerbaar weg is en het afscheid echt voor altijd was.

4.2.4 Kikker – Kikker en het vogeltje, Max Velthuijs

Behalve in de achtergrond van de illustraties, is er voor het kleurgebruik van dit boekje geen keuze gemaakt voor het gebruik van pastelkleuren. De overheersende kleuren in deze illustraties zijn groen en aardetinten. Zoals het literatuuronderzoek al liet zien, geven ook aardetinten een gevoel van veiligheid. Een goede keuze dus voor een prentenboek met het thema doodgaan en afscheid nemen dus. De tekenstijl die gebruikt wordt in dit boekje neigt nog iets naar de tekenstijl voor peuters. De personages zijn omlijnd met een dikke zwarte lijn om zo de aandacht op hen te vestigen. Verder is er, naast de personages, ook niet veel ander detail te zien in de illustraties. Hierdoor wordt de nieuwsgierigheid van de kleuter ook minder gewekt. Het verhaal speelt zich af in de omgeving dicht bij het huis van Men hij gaat niet op ontdekking uit, verder de wereld in. De verhaelopbouw in dit boekje gaat net wat

anders dan in de andere drie boekjes. Op de eerste bladzijde komt Kikker namelijk al bezorgd aangelopen en vertelt hij varkentje heel ernstig dat hij iets heeft gevonden. In tegenstelling tot de andere boekjes, toont dit boekje niet dat Kikker eerst iets anders aan het doen was voor dit gebeurde. Het begin is dus kort en al snel zit de lezer midden in het verhaal. Het midden van het verhaal laat zien dat Kikker een kapotte vogel heeft gevonden. Er komen steeds meer dieren bij staan en iedereen denkt dat er wat anders met vogel aan de hand is. Dan komt haas er aan en vertelt dat de vogel dood is. Hij legt de andere dieren uit wat dood betekent waarna ze vogel met z'n allen begraven. Na de begrafenis begint het einde van het boekje waar Kikker, varken, eend en haas tikkertje spelen omdat het leven zo prachtig is. In het verhaal wordt de rouwverwerking van de kleuter heel goed verwerkt. Alle dieren hebben hun eigen idee over wat er met vogel aan de hand is. 'Hij is kapot, hij doet het niet meer', 'Hij slaapt' of 'Een ongeluk?' Dat zijn allemaal directe opmerkingen die kleuters ook zouden maken. Want vaak is er één van deze dingen ook aan de hand als iets of iemand stil op de grond ligt. De eerste rouwtaak voor kinderen komt niet duidelijk naar voren in het verhaal. Nadat haas de dieren verteld heeft dat Vogel dood is, wijst hij alleen naar de hemel en zegt 'Iedereen gaat dood'. En wanneer Kikker daarop vraagt of wij ook doodgaan, antwoord Haas enkel dat hij dat niet zeker weet. 'Als we oud zijn misschien' zegt hij. Dit draait natuurlijk nog steeds een beetje om de waarheid van de dood heen en laat al helemaal niet het onomkeerbare van de dood zien. Het is zeker een hulpmiddel om doodgaan en afscheid nemen uit te leggen aan kleuters. Een voorlezer kan haas daarbij wel aanvullen door te zeggen dat iedereen een keer dood gaat en dat dood onomkeerbaar is.

4.3 Conclusie en aanbevelingen

4.3.1 Conclusie

Nieuwsgierigheid

De kleuter, de doelgroep van mijn prentenboek, is nieuwsgierig. Hij is eigenlijk constant op zoek naar verklaringen en antwoorden op heel veel vragen die hij heeft. In samenwerking met het geheugen dat enorm snel aan het groeien is, is er genoeg ruimte voor nieuwe verhalen en informatie. Iets waar prentenboeken een heel goed hulpmiddel voor zijn. Door middel van korte teksten die worden aangevuld met illustraties, wordt de kleuter geboeid om nieuwe dingen te leren.

Rouwverwerking

De kleuter is in zijn leeftijdsfase in staat om het verschil te kennen tussen leven en de dood. Ze zijn hier ook erg nieuwsgierig naar en kunnen daarom ook hele directe vragen stellen als 'Kan oma nu nog horen?'. Als kleuters weten wat het verschil is tussen leven en de dood, betekent dat nog niet dat ze begrijpen wat doodgaan betekent. Voor kleuters staan begrippen als 'voor altijd' en 'nooit meer' gelijk aan 'weg'. Iets wat meestal tijdelijk is. Voordat de kleuter in staat is om te rouwen, moet hij begrijpen wat doodgaan betekent en wat de onomkeerbare gevolgen hiervan zijn. Door te vertellen dat de overledene nu een sterretje of een vlinder is, wordt de waarheid alsnog verdraaid. Dit is de eerste rouwtaak voor kinderen. Wanneer hij begrijpt dat iemand die dood is ook nooit meer terugkomt, is de kleuter in staat om te kunnen rouwen. Tijdens de rouwverwerking is het voor de kleuter fijn om te beseffen dat er naast verdriet ook mooie herinneringen achterblijven. In het verdriet kan de kleuter zich schuldig voelen over de dood van iemand of kan hij angsten krijgen omdat iemand overleden is door ziekte. Maar wat als mama nu verkouden is? Dan is zij toch ook ziek? Door deze kleuter-vragen en angsten te verwerken in een prentenboek, kan het boekje een geweldig hulpmiddel zijn om antwoord te bieden op deze soms ingewikkelde vragen.

Rouwtaak

Voor volwassenen zijn er vier rouwtaken, maar omdat de rouwverwerking van kinderen anders is dan bij volwassenen, zijn er voor kinderen nog acht rouwtaken toegevoegd. Rouwtaken kunnen worden gezien als handvatten tijdens het rouwen en het fijne is dat deze kriskras door elkaar kunnen lopen omdat iedereen ook op een andere volgorde rouwt. In dit prentenboek zal ik de eerste rouwtaak voor kinderen hanteren, 'accepteren van de realiteit en begrijpen van onomkeerbaarheid. Kunnen begrijpen dat de dood onomkeerbaar is'. Deze rouwtaak is nodig om kleuters te leren wat doodgaan betekent. Zonder het toepassen van deze rouwtaak in het verhaal zal de kleuter na het lezen van het boekje nog steeds niet begrijpen wat doodgaan betekent en is hij niet in staat om echt afscheid te nemen.

Hulpmiddel

Een prentenboek vertelt door middel van teksten en aanvullende illustraties een verhaal. Verhalen kunnen gebruikt worden om gevoelens of verhalen met kleuters te delen. De betrokkenheid en het inlevingsvermogen dat een kleuter heeft met de karakters uit het prentenboek, maakt dat de kleuter beter begrijpt wat bepaalde emoties en veranderingen betekenen. Door de ogen van de karakters, kunnen kleuters geconfronteerd worden met situaties die ze in hun eigen leven nog nooit hebben meegemaakt. Met dit prentenboek wil ik de kleuters door de ogen van de karakters kennis laten maken met doodgaan en afscheid nemen. De eerste rouwtaak die verwerkt is in het verhaal, maakt dat de kleuter zal begrijpen dat de dood onomkeerbaar is. Door het onderzoek dat gedaan is naar rouwverwerking bij kleuters, kan de kleuter zich herkennen in de nieuwsgierige vragen van de karakters en geeft het verhaal hier duidelijke antwoorden op. Voor de ouders / verzorgers van de kleuter is het heel veilig om dit prentenboek als hulpmiddel te gebruiken.

Verhaalopbouw

Kleuters zijn in staat om een conventionele verhaallijn te herkennen en te benoemen. Zij hebben behoefte aan een duidelijk begin, midden en einde van een verhaal. Teksten en illustraties kunnen samen tot interactie met de kleuter leiden en deze interactie kan voor spanningen of humor zorgen. Omdat kleuters in staat zijn om in te vullen wat het verhaal niet vertelt, kunnen zij in de verhaalopbouw van dit prentenboek ook invullen hoe dit verhaal in hun eigen omgeving zich heeft afgespeeld. De kleuter begrijpt namelijk dat verhalen meer dan één betekenis kunnen hebben en kunnen hierdoor ook de betekenis van het verhaal vertalen naar hun eigen situatie of ervaring.

Personages

Zonder personages in een verhaal is het voor kleuters niet mogelijk om echt in het verhaal te komen. Een kleuter moet zichzelf of iemand anders in een personage kunnen herkennen. Zij zijn voor de kleuter dan een voorbeeld in het verhaal. Doordat het hoofdpersonage actief betrokken is in het verhaal en het verhaal vaak ook door de ogen van dit personage wordt verteld, moet de kleuter zich hier ook het meest in herkennen. Daarom is het van belang dat het hoofdpersonage van dit prentenboek het gedrag en de denkwijze van een kleuter heeft. Omdat dit prentenboek een morele les moet overdragen aan de kleuters, is het gebruik van menselijke personages een slimme keuze. Kinderen nemen het gedrag van menselijke personages over in bepaalde situaties.

Kleurgebruik

Aardetinten en pasteltinten geven de illustraties en de wereld waar het verhaal zich in afspeelt een knusse en veilige uitstraling. De kleuter kan naast primaire kleuren nu ook secundaire kleuren herkennen en het gebruik van kleurcontrasten vraagt meer focus van de kleuter.

Tekentechniek

De illustraties in kleuterprentenboeken mogen gedetailleerder zijn dan die in peuterprentenboeken. Meer details vragen ook om meer interacties tussen de voorlezer en de kleuter. Het geheugen van de kleuter wordt hiermee ook getraind. De emotionele ontwikkeling van de kleuter is dusdanig ver dat hij emoties kan herkennen in gezichtsuitdrukkingen. Een simpele verandering van de lijn die de mond voorstelt, kan voor de kleuter al veranderingen in emotie laten zien. Naast dat de kleuter heel erg bezig is met zijn emotionele ontwikkeling, heeft hij ook nog enorme behoefte aan veiligheid. Dit is te creëren door het inkleuren buiten de lijntjes wat een knuffelige en wollige uitstraling heeft.

4.3.2 Aanbevelingen

Nieuwsgierigheid

Om de nieuwsgierigheid van de kleuter te wekken, geef ik mezelf bij het schrijven van dit prentenboek de aanbeveling om antwoorden te geven op de vragen die kleuters altijd hebben. De 'waarom' vraag is heel herkenbaar voor de kleuterfase en na een uitleg zal een kleuter nog altijd door blijven vragen. Door het hoofdpersonage van dit prentenboek ook door te laten vragen, wordt de nieuwsgierigheid van de kleuter in dit prentenboek gewekt.

Rouwverwerking

Om de rouwverwerking van de kleuter te kunnen verwerken in dit prentenboek, geef ik mezelf bij het schrijven van dit verhaal de aanbeveling om de kleuter eerst uit te leggen wat doodgaan betekent voor ik uitleg hoe ze afscheid moeten nemen. Tijdens de rouwverwerking van de kleuter kan hij hele directe vragen stellen die bij volwassenen soms heel hard kunnen aankomen. 'Kan oma nu nog horen?' is een vraag die soms heel moeilijk te beantwoorden is. Hiervoor moet de kleuter eerst begrijpen dat de dood onomkeerbaar is en dat daardoor ook alles wegvalt wat de overledene daarvoor wel kon. Als de kleuter het besef van het onomkeerbare heeft, kan het afscheid en het verdriet genoemd worden. Hierin moeten angsten zoals dood gaan van bijvoorbeeld een snotneus, weggenomen worden en maakt verdriet na een tijd plaats voor mooie herinneringen.

Rouwtaak

Om de rouwverwerking van de kleuter correct te kunnen verwerken in dit prentenboek, geef ik mezelf bij het schrijven van dit verhaal de aanbeveling om de eerste rouwtaak voor kinderen te verwerken in het verhaal. De eerste rouwtaak voor kinderen is 'accepteren van de realiteit en begrijpen van onomkeerbaarheid. Kunnen begrijpen dat de dood onomkeerbaar is.' Zo moet het verhaal de waarheid van doodgaan vertellen en hier niet omheen draaien. De overledene moet in het verhaal dus niet eindigen als een ster aan de hemel of als een vlinder die nu in vrijheid mag vliegen. De kleuter moet begrijpen dat het leven hier ophoudt en een overledene niet verder leeft.

Hulpmiddel

Om dit prentenboek als hulpmiddel te gebruiken bij het uitleggen wat doodgaan en afscheid nemen betekent, geef ik mezelf de aanbeveling om de kleuter betrokken te maken met het hoofdpersonage. De kleuter moet het verhaal echt beleven vanuit de ogen van het hoofdpersonage. Op deze manier kan de kleuter door de ogen van dit karakter geconfronteerd worden met doodgaan en afscheid nemen, iets wat hij zelf nog nooit eerder heeft meegemaakt. Door middel van dit prentenboek is er interactie tussen de voorlezer en de kleuter geopend en is het onderwerp ineens bespreekbaar gemaakt.

Verhaalopbouw

Om dit prentenboek een verhaallijn te geven die herkenbaar is voor de kleuter, geef ik mezelf de aanbeveling om een duidelijk begin, midden en einde van het verhaal te hebben. De teksten en illustraties moeten elkaar aanvullen waardoor er interactie kan ontstaan. Het verhaal kan in deze situatie een heel neutraal verhaal zijn. De kleuter kan namelijk zelf

invullen hoe dit verhaal zich in zijn eigen omgeving zou afspelen. In de verhaalopbouw is het ook niet van belang dat er maar één betekenis wordt meegegeven, de kleuter kan namelijk tijdens het (voor)lezen het verhaal vertalen naar hun eigen situatie en hun eigen betekenis hieraan toevoegen.

Personages

Om dit prentenboek de juiste personages te geven, geef ik mezelf de aanbeveling om het hoofdpersoon ook een kleuter te laten zijn. De kleuter moet zich namelijk kunnen herkennen in het personage, wil hij het verhaal door de ogen van het personage begrijpen. Het gedrag en de denkwijze moeten dus gelijk zijn aan die van de kleuter. Zo zal het personage van dit prentenboek veel directe vragen stellen over doodgaan. Iets wat de kleuter in het echt ook zou doen.

Kleurgebruik

Om dit prentenboek veilig en vertrouwd te laten voelen, geef ik mezelf de aanbeveling mee om te werken met aardetinten en pastels. Het verhaal vertelt een aangrijpend onderwerp wat verdrietig is. Het is dus belangrijk dat de kleuter zich heel veilig voelt wanneer hij geconfronteerd wordt met deze nieuwe ervaringen. Illustraties die ingekleurd zijn met aardetinten of pastels geven dit veilige gevoel mee.

Tekentechniek

Om de tekentechniek aan te kunnen sluiten bij het vertrouwde gevoel van het kleurgebruik, geef ik mezelf de aanbeveling om buiten de lijntjes te kleuren. Dit geeft de kleuter een wollig en knuffelig gevoel wat weer verwijst naar een warme en vertrouwde omgeving. De personages kunnen getekend worden met details. Gezichtsuitdrukkingen zijn ook herkenbaar bij de kleuter, dus emoties kunnen hier ook in verwerkt worden.

5. CONCEPT VERSIE

5.1 Verantwoording conceptversie

Op basis van de aanbevelingen is er een conceptversie van het prentenboek ontworpen. In dit onderdeel zal er toegelicht worden hoe deze aanbevelingen terugkomen in de conceptversie. Voor de illustratieschetsen van de conceptversie kan er verwezen worden naar bijlage 1: Illustratieschetsen concept versie. Voor de tekst van de conceptversie kan er verwezen worden naar bijlage 2: Tekst conceptversie.

5.1.1 nieuwsgierigheid

Om de nieuwsgierigheid van de kleuter te wekken in dit prentenboek, stelt Kleine Indiaan een aantal 'waarom' vragen. Nadat Mama Indiaan heeft verteld dat opa niet slaapt maar dood is, vraagt Kleine Indiaan of dood ook bij schieten hoort. Hiermee laat het verhaal zien dat Kleine Indiaan nog geen idee heeft wat dood betekent en dat hij denkt dat het bij het spel hoort. Als Mama Indiaan vervolgens uitlegt dat opa niet slaapt, maar dat hij ook niet wakker is en dat dat dus betekent dat hij dood is, vraagt Kleine Indiaan wat opa dan aan het doen is. Hiermee wordt de ongedwongen nieuwsgierigheid van de kleuter heel goed weergegeven.

5.1.2 Rouwverwerking

Omdat een kleuter pas kan rouwen wanneer hij begrijpt wat doodgaan betekent, vertelt Mama Indiaan in het prentenboekje eerst aan Kleine Indiaan dat opa dood is en dat dood helaas altijd voor altijd is. Nadat Kleine Indiaan begrijpt dat de dood onomkeerbaar is, vindt de begrafenis plaats. Iets wat in de werkelijkheid ook een onderdeel is van afscheid nemen. Tijdens de begrafenis vraagt Mama Indiaan of Kleine Indiaan zijn ogen wil sluiten en wil denken aan opa. Als Kleine Indiaan glimlacht om opa die hij ziet wanneer hij zijn ogen sluit, legt Mama Indiaan uit dat dit vanaf nu herinneringen zijn en dat herinneringen niet dood gaan. Dit is naast het grote verdriet een troost voor de kleuter. Dat het herinneren van een overledene iets heel troostbaars kan zijn. Dat de dood iets verdrietigs is, laat het verhaal zien wanneer Mama Indiaan een traantje wegveegt op het moment wanneer ze uitlegt wat doodgaan betekent. Ze legt dan ook uit dat opa erg oud was en dat het leven op een gegeven moment stopt wanneer je heel erg oud bent. En oud kan je zien wanneer indianenstrepen gerimpeld zijn.

5.1.3 Rouwtaken

De eerste rouwtaak voor kinderen is toegepast in de uitleg die Mama Indiaan geeft over doodgaan. Ze vertelt Kleine Indiaan als eerste wat er met iemand gebeurt wanneer hij doodgaat. Als Kleine Indiaan na een aantal keer doorvragen weet dat doodgaan niet bij een spelletje hoort en dat opa niets meer doet, bevestigt Mama Indiaan de dood met de eerste rouwtaak. Ze legt Kleine Indiaan namelijk uit dat dood helaas voor altijd is.

5.1.4 Hulpmiddel

Dit prentenboekje is te gebruiken als hulpmiddel om een kleuter te leren wat doodgaan en afscheid nemen betekent. Ik heb alle conclusies en aanbevelingen die voort zijn gekomen uit mijn theoretisch kader en praktijkonderzoek, toegepast in dit prentenboek. Deze verantwoording legt per onderdeel uit hoe dit terug te vinden is in het verhaal. Hiermee kan ik concluderen dat het verantwoord en behulpzaam is om met dit prentenboek de kleuter kennis te laten maken met dit onderwerp. De gewonnen kennis is dusdanig onderbouwd dat een ouder / verzorger met dit prentenboek de informatie zonder voorkennis kan overdragen aan de kleuter. De tekst en illustraties vullen elkaar aan en de inhoud van de tekst laat nog voldoende beleving over om het verhaal te kunnen spiegelen aan eigen ervaringen.

5.1.5 Verhaalopbouw

Dit prentenboek kent een duidelijke verhaalopbouw. Het heeft een duidelijk begin, midden en einde. In het begin is Kleine Indiaan op weg naar opa om samen een dag te gaan schieten. Hij ontdekt dat opa nog slaapt en probeert hem op meerdere manieren te wekken. Vanaf het

moment dat Mama Indiaan ook in de wigwam komt, begint het midden van het verhaal. Mama Indiaan legt uit dat opa dood is en vervolgens wordt doodgaan uitgelegd aan Kleine Indiaan. Het midden van het verhaal eindigt met de begrafenis van opa. Aan het einde van het verhaal vraagt Mama Indiaan aan Kleine Indiaan om zijn ogen te sluiten en aan opa te denken. Het verhaal eindigt hiermee goed omdat verdriet plaats maakt voor herinneringen die altijd zullen blijven. Vervolgens krijgt Kleine Indiaan de pijl en boog van opa waarmee het verhaal laat zien dat het leven en de avonturen van Kleine Indiaan gewoon weer verder gaan.

5.1.6 Personages

De kleuter kan zich in dit prentenboek heel goed identificeren met het hoofdpersoonage. Kleine Indiaan heeft dezelfde leeftijd als de kleuter en dit komt naar voren in de vraagstelling en de fantasieën van Kleine Indiaan. Ook wordt doodgaan uitgelegd door een ouderpersoonage die de angsten van Kleine Indiaan weghoudt door de uitleg heel uitgebreid en met troost te brengen. In de wereld van de kleuter is de ouder ook de veilige omgeving die bij angsten troost biedt. De kleuter zal zich dus goed kunnen herkennen in Kleine Indiaan.

Ik heb gekozen voor een indiaan als hoofdpersoonage omdat de kleuter in zijn fantasie heel erg aan het experimenteren is met verhalen en rollen. Zo kan hij dagen op rij een superheld, brandweer of dus een indiaan zijn. Doordat de kleuter in zijn beleving echt dit persoonage is en zich helemaal onderdompelt in deze rol, leert hij te denken en te voelen zoals anderen dit doen. Dit helpt hem ook bij het leren rekening houden met anderen. Daarnaast kan zijn rollenspel ook helpen om ervaringen te verwerken. (Crucq-Lokhorst & Holm-Deuzeman, 2014) Dit laatste is de reden waarom ik gekozen heb voor een indiaan als hoofdpersoonage. De rol van de indiaan in dit prentenboek is het verwerken van de eerste ervaring met de dood. Hoe de indiaan in dit boekje omgaat met deze ervaring, zal van grote invloed zijn op hoe de omgang van de kleuter ook zal zijn in een soortgelijke situatie. Ik heb voor een menselijk persoonage gekozen omdat, volgens een Canadees onderzoek, kinderen sneller levenslessen leren van menselijke kinderboekpersoonages dan van dieren met menselijke eigenschappen. (Larsen, Lee, & Ganea, 2016) Omdat ik met dit prentenboek de menselijke emotie en verwerking op de dood wil doorgeven aan de kleuter, wil ik ook dat deze verteld wordt door menselijke personages.

5.1.7 Kleurgebruik

De wigwam waar opa in woont, staat in de woestijn. De kleur van de omgeving is dus een warme aardetint. Iets wat de kleuter een veilig gevoel geeft. Ook de wigwam, de personages en alle indianentekens zullen gekleurd worden in een veilige kleur. Pasteltinten of andere aardetinten. Omdat het verhaal een aangrijpende situatie vertelt, is het belangrijk dat de illustraties en de kleuren veilig voelen en dus geen onveilig of eng gevoel opwekken.

5.1.8 Tekentechniek

De illustraties worden met een zwarte pen op papier getekend. Nadat alle tekeningen getekend zijn, zullen ze digitaal worden gescand waarna ze in Photoshop worden ingekleurd. De kleuren zullen net buiten de tekenrand komen waardoor de karakters een wollige en knuffelige uitstraling krijgen. De kleuter is enorm leergierig, maar dit onderwerp brengt toch ook wat verdriet en nieuwe emoties met zich mee. De kleuter zal drang hebben naar veiligheid en geborgenheid wanneer de voorleesouder uitlegt hoe verdrietig dit kan zijn. Iets waar de kleuter nog heel erg behoefte aan heeft. De emoties die de voorleesouder overbrengt door middel van de teksten, worden aangevuld met de emoties die af te lezen zijn van de gezichten van de personages. Kleuters zijn in staat om emoties af te lezen en deze details zullen dan ook meegenomen worden in de tekentechniek.

5.1.9 Titel

De titel van het prentenboek is Dag Lala. 'Lala' is de vertaling van 'opa' of 'grootvader' in de Lakota taal. Dit is dialect uit de Sioux taal. Een inheemse (Indiaanse) taal die gesproken

wordt door de Sioux. Sioux is de verzamelnaam voor de Lokata-, Nakota- en Dakota volkeren van de Noord-Amerikaanse prairie. Dit zijn de volkeren waarop ik de personages uit het prentenboek heb gebaseerd (Lakota Stichting, z.d.). De titel omschrijft het afscheid van Lala, de opa van Kleine Indiaan. Door iemand 'dag' te zeggen, neem je afscheid van de ander. De boodschap van dit prentenboekje is doodgaan en afscheid nemen en deze titel vat in twee woorden samen waar het boekje over gaat.

5.2 Testfase

5.2.1 Inleiding

Om erachter te komen of het prentenboek aanslaat bij de kleuter en bij de ouders van de kleuter, is de conceptversie van het boek getest door ouders die het boekje hebben voorgelezen aan hun kleuter. Hierbij heeft de ouder de kleuter geobserveerd door te kijken of de kleuter de teksten begrijpt, of hij de illustraties begrijpt en of hij vragen heeft over het verhaal. Tevens hebben de ouders ook hun eigen feedback gegeven over deze onderdelen. Ook is het prentenboek getest door een kleuterjuf en door een ondernemer die werkzaam is in de uitvaartbranche. Deze beide respondenten kunnen vanuit hun werkveld feedback geven op het prentenboek. Is het een goed hulpmiddel die ingezet kan worden in het werkveld en ligt het prentenboek dicht bij de waarheid?

In de testfase hebben de respondenten de vijf illustratieschetsen van de conceptversie getest. Deze zijn terug te vinden in bijlage 1: Illustratieschetsen concept versie. Daarnaast hebben ze ook de tekst van de conceptversie getest. Deze is terug te vinden in bijlage 2: Tekst conceptversie.

5.2.2 Respondenten

De kleuter en zijn ouder

Om het prentenboek te testen op de doelgroep en de ouders van de doelgroep, is er voor gekozen om een tweetal ouders het boek voor te laten lezen aan hun kleuter. Er is voor deze testpersonen gekozen omdat het prentenboek voor de kleuter geschreven is. Het is dus het allerbelangrijkste dat de kleuter vanaf bladzijde één geboeid wordt door het verhaal en begrijpt hoe het verhaal verloopt. Daarnaast is de ouder van de kleuter de persoon die het boekje zal kopen voor zijn kleuter. Het is dus belangrijk dat de ouder ook geboeid wordt door het boekje. Naast dat de testfase moet uitwijzen of zowel de kleuter als de ouder geboeid is door het prentenboek, moet de testfase ook uitwijzen of het boekje een goed hulpmiddel is om dit onderwerp aan de snijden. Biedt het boekje een goede interactie tussen kleuter en ouder?

De kleuterjuf

Om het prentenboek te testen op een persoon die dagelijks kleuterprentenboeken leest, is er voor gekozen om een kleuterjuf het prentenboek te laten lezen. Zij weet mede door haar werk of een prentenboek goed ontvangen wordt door een kleuter, maar ook of een prentenboek goed voor te lezen is of niet. Ook heeft een kleuterjuf te maken met het overbrengen van nieuwe onderwerpen op de kleuter. Zij zal in de testfase bepalen of dit prentenboek daarbij een goed hulpmiddel zal zijn. Geeft het voor de voorlezer genoeg ruimte voor interactie?

Ondernemer uit de uitvaartbranche en tevens één van de deskundigen

Om het prentenboek te testen op een persoon die dagelijks te maken heeft met de dood en het verwerken hiervan, is er voor gekozen om het prentenboek te laten lezen door een

ondernemer uit de uitvaartbranche. Door haar werk in deze branche heeft zij de benodigde kennis om te kunnen bepalen of dit prentenboek voldoet aan de juiste rouwverwerking bij kleuters. Ook kan zij in de testfase aangeven of de karakters naar waarheid omgaan met de situatie uit het boek.

Bovenstaande respondenten zijn via de mail benaderd doormiddel van een interviewschema die zij moesten gebruiken tijdens de testfase. Na het afronden van de test hebben de respondenten de ingevulde vragenlijst via de mail retour gestuurd.

5.2.3 Instrument

Om dit gestructureerde interview bij de respondenten af te nemen, is er gebruik gemaakt van een vastgesteld interviewschema. In dit schema staan de vragen vast en worden alle respondenten op dezelfde manier geïnterviewd. Zij kunnen op hun eigen tijd, zonder het bijzijn van de maker, de conceptversie testen. De vragen die in het schema zijn vastgesteld zijn gesloten vragen. Dit om een zo duidelijk mogelijk antwoord uit elke vraag te ontvangen. Naast dat de respondenten de vastgestelde gesloten vragen beantwoorden bij het testen van de conceptversie, is er ook ruimte voor feedback. Onder het interviewschema is een open feedbackveld te vinden waarin de respondent de ruimte krijgt om eigen ondervindingen en feedback te plaatsen. Alle respondenten hebben vragen ontvangen die aansluiten op hun eigen deelname in deze testfase. Zo hebben de kleuter en ouder vragen ontvangen die te maken hebben met het voorlezen van het prentenboek bij ouder en kind. De kleuterjuf heeft vragen ontvangen die aansluiten op haar werk als kleuterjuf en het gebruik van prentenboeken in haar werk. De ondernemer uit de uitvaartbranche heeft vragen ontvangen die aansluiten op haar werk in de uitvaartbranche en de kennis over doodgaan en het verwerken hiervan. De ontvangen feedback is, samen met de antwoorden op de gesloten vragen, verwerkt in het uiteindelijke beroepsproduct. Deze aanpassingen zijn terug te vinden in de realisatie. De ingevulde interviewschema's zijn terug te vinden in bijlage 3: Interviews.

5.2.4 Feedback respondenten

De feedback die ontvangen is vanuit de respondenten is zeer bruikbaar en is dan ook doorgevoerd in de definitieve versie van het beroepsproduct.

Moeder Esther en zoontje Teun

Op vraag zes heb ik nee beantwoord omdat het tijdens het voorlezen soms erg ingewikkeld was om telkens 'Mama Indiaan' en 'Kleine Indiaan' te benoemen. Ik denk persoonlijk dat namen of alleen 'mama' het voorlezen wat makkelijker maakt.

Vader Jeroen en dochter Madelon

Eén van de vragen die Madelon mij stelde tijdens het voorlezen was: 'Papa, je mag toch nooit op iemand schieten?' iets waar ik haar geen ongelijk in kon geven en wat dus tegenstrijdig was met het verhaal waarin Kleine Indiaan een pijl in opa zijn indianentooi schiet. Misschien heb je hier wat aan.

Juf Annely

Ik zou je als feedback graag willen meegeven dat de zinnen in de tekst wat korter mogen. Je maakt nu gebruik van best wel lange zinnen en voor de kleuter zijn korte en bondige zinnen makkelijker om te volgen. Op die manier zit de kleuter vanaf bladzijde één meteen in het verhaal.

Magda

Als feedback zou ik je graag willen meegeven dat de begrafenis van opa nog wat reëler geschetst kan worden. Door opa niet onder een boom maar onder een steen of een ander gedenkteken te begraven, komt de begrafenis in het verhaal veel dichter bij de waarheid. In Nederland is dit namelijk de gebruikelijke manier van begraven.

6. REALISATIE

6. Realisatie

Voor het definitieve beroepsproduct kan verwezen worden naar bijlage 5: Definitieve beroepsproduct

Moeder Esther en zoontje Teun

Op vraag zes heb ik nee beantwoord omdat het tijdens het voorlezen soms erg ingewikkeld was om telkens 'Mama Indiaan' en 'Kleine Indiaan' te benoemen. Ik denk persoonlijk dat namen of alleen 'mama' het voorlezen wat makkelijker maakt.

Bovenstaande feedback is verwerkt in de eindversie van het beroepsproduct door Kleine Indiaan een naam te geven. In het eindproduct heet hij Wico. In de Lakota taal betekent dit 'generatie' (Lakota Stichting, z.d.). Een mooie onderliggende gedachte dat Kleine Indiaan onderdeel is van de generatie van opa. Mama Indiaan wordt in de eindversie van het beroepsproduct 'mama' genoemd. Op die manier is het voor de kleuter nog steeds duidelijk dat zij de moederrol in het verhaal is.

Vader Jeroen en dochter Madelon

Eén van de vragen die Madelon mij stelde tijdens het voorlezen was: 'Papa je mag toch nooit op iemand schieten?'. Iets waar ik haar geen ongelijk in kon geven en wat dus tegenstrijdig was met het verhaal waarin Kleine Indiaan een pijl in opa zijn indianentooi schiet. Misschien heb je hier wat aan.

Bovenstaande feedback is verwerkt in het eindproduct door Wico geen pijl in opa's indianentooi te laten schieten, maar door Wico heel hard opa's lievelingslied te laten zingen. Een hard geluid maakt normaal gesproken een slapend persoon wakker, iets wat in het verhaal bij opa niet meer gebeurt. Daarnaast is zingen ook iets wat kleuters zelf al kunnen.

Juf Annely

Ik zou je als feedback graag willen meegeven dat de zinnen in de tekst wat korter mogen. Je maakt nu gebruik van best wel lange zinnen en voor de kleuter zijn korte en bondige zinnen makkelijker om te volgen. Op die manier zit de kleuter vanaf bladzijde één meteen in het verhaal.

Bovenstaande feedback is verwerkt in het eindproduct door de zinnen op te breken in kortere zinnen. Zo is het voor de kleuter makkelijk om de zinnen te kunnen volgen. Ook zijn er korte zinnen aan toegevoegd die omschrijven wat de handelingen zijn die de personages in het boek uitvoeren. Dit om ook nog meer duidelijkheid te creëren bij de illustraties.

Magda

Als feedback zou ik je graag willen meegeven dat de begrafenis van opa nog wat reëler geschetst kan worden. Door opa niet onder een boom maar onder een steen of een ander gedenkteken te begraven, komt de begrafenis in het verhaal veel dichterbij de waarheid. In Nederland is dit namelijk de gebruikelijke manier van begraven.

Bovenstaande feedback is verwerkt in het eindproduct door opa niet te begraven onder een boom, maar onder zijn eigen totempaal. Dit is het gedenkteken van opa omdat hij deze helemaal zelf heeft gemaakt en ook zijn naam erop staat.

Na de feedback van Jeroen en Madelon is er nagegaan of er nog meer onderdelen benoemd worden in de tekst die wellicht een verkeerd voorbeeld kunnen geven. Zo is op bladzijde één een verandering gemaakt in de zin 'Vandaag zal opa hem leren schieten als een echte indiaan.' De term 'schieten' is veranderd in 'pijl en boog schieten'. Dit klinkt minder agressief

en legt nog beter uit wat Wico met opa zou gaan doen. Hetzelfde is veranderd op bladzijde twee, vier en tien.

Naast het realiseren van de feedback zijn ook de schetsen verder uitgewerkt. Voor de testfase zijn de basisschetsen getest. Denk hierbij aan de drie personages en de wigwam waarin een deel van het verhaal zich afspeelt. De kleuters konden in de testfase de schetsen benoemen en het was dus duidelijk dat ze begrepen wie of wat de schetsen waren. Ook kwam uit de testfase naar voren dat de schetsen getekend zijn op het niveau van een kleuter. Deze tekenstijl is aangehouden in de definitieve illustraties. De getekende illustraties zijn ingescand en vervolgens digitaal ingekleurd. De kleuren die hiervoor gebruikt zijn komen uit de bevindingen van het literatuuronderzoek. Hierin is onderzocht welke kleuren de kleuter al kan herkennen en welke kleuren een veilig en geborgen gevoel geven.

Nadat het verhaal en de illustraties definitief vaststonden, is de omslag van het boek ontworpen. Er is gekozen om een bestaande illustratie uit het boek terug te laten komen op de voorkant van het prentenboek. De totempaal van pagina zeven is nu tevens de cover van het prentenboek. Boven de totempaal staat de titel 'Dag Lala'. De cover van het boek weerspiegelt de tekenstijl van het hele boek en na het lezen van het boek heeft de illustratie een extra betekenis.

7. REFLECTIE

7. Reflectie

7.1 Resultaat

Al vanaf het tweede studiejaar roep ik dat ik wil afstuderen door middel van het schrijven van een kinderboek. Ook het onderwerp was, door het werk van mijn ouders, meteen duidelijk. Dat ik nu mijn reflectie over het ontstaan van mijn eigen prentenboek aan het schrijven ben, maakt mij het meest trots.

Ik ben heel erg tevreden en trots op het eindresultaat van mijn beroepsproduct, het prentenboek. Voor ik aan het afstuderen begon, had ik al heel duidelijk een beeld in mijn hoofd over hoe mijn prentenboek eruit zou zien. Tijdens het onderzoek en het analyseren kreeg ik steeds meer kennis over mijn doelgroep, de rouwverwerking van mijn doelgroep en het maken van een prentenboek. Daarnaast heb ik heel veel geluk gehad met de deskundigen die mij wilden begeleiden tijdens mijn afstuderen. Mede door hun begeleiding en overgedragen kennis heb ik een kloppend prentenboek kunnen realiseren.

Het meest trots ben ik op de illustraties die ik helemaal zelf tot stand heb gebracht. Ik heb dit voor dit proces nog nooit eerder gedaan. Doordat ik onderzoek heb gedaan naar de juiste tekentechniek en het juiste kleurgebruik, had ik de benodigde handvatten om mee aan de slag te gaan. Ik kreeg plezier in het maken van de illustraties en dat heeft er toe geleid dat ik zelf heel erg tevreden ben over de uiteindelijke illustraties in het prentenboek.

Ik ben minder tevreden over het lettertype dat ik heb gebruikt in het prentenboek. Ik had heel erg graag mijn eigen lettertype willen ontwerpen voor het prentenboek om hier mijn teksten mee te schrijven. Omdat ik uiteindelijk meer tijd kwijt was aan het realiseren van de illustraties, ben ik hier niet meer aan toe gekomen en heb ik een bestaand lettertype gebruikt.

7.2 Het proces

Het eerste onderdeel van het proces was mijn plan van aanpak. Dit is ook meteen het onderdeel waar ik het minst trots op ben en waar ik het meeste moeite mee had. Ik denk dat dit komt omdat ik in mijn hoofd al veel verder was en liever al bezig was met de realisatie van mijn eindproduct. Dit heeft er uiteindelijk voor gezorgd dat mijn plan van aanpak pas bij de derde versie is goedgekeurd.

Toen mijn plan van aanpak eenmaal groen licht had gekregen, heb ik het gas ingedrukt. Met nog maar twee maanden op de teller en nog een reis naar Marokko tussendoor, had ik voor mijn gevoel nog maar heel weinig tijd. Gelukkig ging het proces naarmate de tijd vorderde steeds soepeler. Hoe meer onderzoek ik deed, hoe meer ik wist waar ik mee bezig was. Alhoewel ik aan het begin van mijn scriptie nog niet zo goed wist waar ik precies naar toe moest, heb ik zoveel mogelijk onderzoeksresultaten verzameld en kwam ik met de formats op Blackboard een heel eind. Ook heeft mijn studiegenoot en tevens vriendin Mayke mij heel erg gesteund. Omdat wij beiden dezelfde deadline hadden voor onze scriptie, zijn we vele malen een stok achter elkaars deur geweest. Na de onderzoeken en het analyseren begon voor mij het leuke werk. Ik kon aan de slag gaan met het eerste ontwerp van mijn prentenboek. In de trein van Fes naar Rabat is het verhaal van mijn prentenboek ontstaan en in de trein van Rabat naar Marrakech de eerste schetsen van mijn illustraties. Terug van mijn reis had ik nog een week voor de deadline van mijn conceptversie.

De feedback die ik terugkreeg vanuit mijn begeleiders Stan en Geerle hebben me weer flink op scherp gezet. De structuur van mijn scriptie bleek niet heel sterk en ook de inhoud van mijn literatuuronderzoek was matig. Na een telefoontje met Stan wist ik ruim een week voor

de definitieve deadline van mijn scriptie precies hoe ik er voor stond en waar ik nog aan moest trekken.

Nu ik deze reflectie schrijf, kan ik zeggen dat structuur aanbrengen en de juiste zinsopbouw voor een scriptie mijn grootste valkuilen zijn geweest. Ik weet van mezelf dat ik heel vertellend schrijf. Iets wat voor een reflectie geen probleem is, maar een scriptie behoort formeler geschreven te worden. Ik ben dan ook het minst tevreden over de structuur en de zinsopbouw van mijn scriptie.

Ik ben heel erg blij met de begeleiding die ik heb gekregen van de deskundigen die mijn externe begeleiders wilden zijn tijdens mijn afstuderen. Zo heb ik uren met Laurie op de Universiteit gezeten en heeft zij mij geholpen om de juiste bronnen te vinden voor mijn literatuuronderzoek. Als onderzoekster die gespecialiseerd is in rouwverwerking bij kinderen en jongeren, kon zij mij helpen aan juiste bronnen en heeft ze mij een duw in de juiste richting gegeven wat betreft mijn literatuuronderzoek. Anna heeft mij warm verwelkomd in het Uitvaarmuseum Tot Zover. Daar zat zij klaar met een stapel prentenboeken die gaan over de dood. Samen hebben we alle boeken doorgenomen en heeft ze mij haar visie en mening meegegeven over het schrijven van een prentenboek over dit onderwerp. Magda heeft mij het meest op weg geholpen. Zij heeft zowel ervaring in de omgang met kinderen en de begeleiding na een overlijden. Nadat mijn literatuuronderzoek en analyse afgerond waren, heb ik heel veel gebrainstormd met Magda over de realisatie van mijn prentenboek. Ik had de benodigde kennis opgedaan uit mijn onderzoek en analyses, maar hoe moest ik dit vertalen naar mijn eindproduct? Magda heeft mij hier heel goed in begeleid.

Ik heb het afstuderen door middel van een vrije afstudeeropdracht ervaren als iets heel motiverend. Ik had alle vrijheid en hoefde me niet te beperken tot de kaders van een bedrijf. Deze vrijheid maakte dat ik heel veel plezier had in het maken van mijn prentenboek en vooral trots ben dat het geheel mijn eigen werk is. De vrijheid is ook meerdere malen mijn valkuil geweest. Ik heb een aantal weken gehad waarin ik heel weinig motivatie had voor mijn afstuderen. Dit waren vooral de weken in de zomervakantie waarbij het mooi weer was en iedereen vrij van school of werk was. Wellicht had ik deze ongemotiveerde weken niet gehad wanneer ik intern bij een bedrijf bezig was voor mijn scriptie.

Het eindstadium van het proces is waar ik het meest trots op ben. Na flink doorbikkelen, het verwerken van een hoop feedback en heel wat dagen zonder motivatie schrijf ik nu toch het laatste onderdeel van mijn scriptie, deze reflectie. Zonder dit proces en de begeleiding die ik daarbij heb gehad vanuit mijn afstudeerbegeleiders en externe begeleiders, had ik mijn prentenboek niet kunnen realiseren.

8. BRONNEN

8. Bronnen

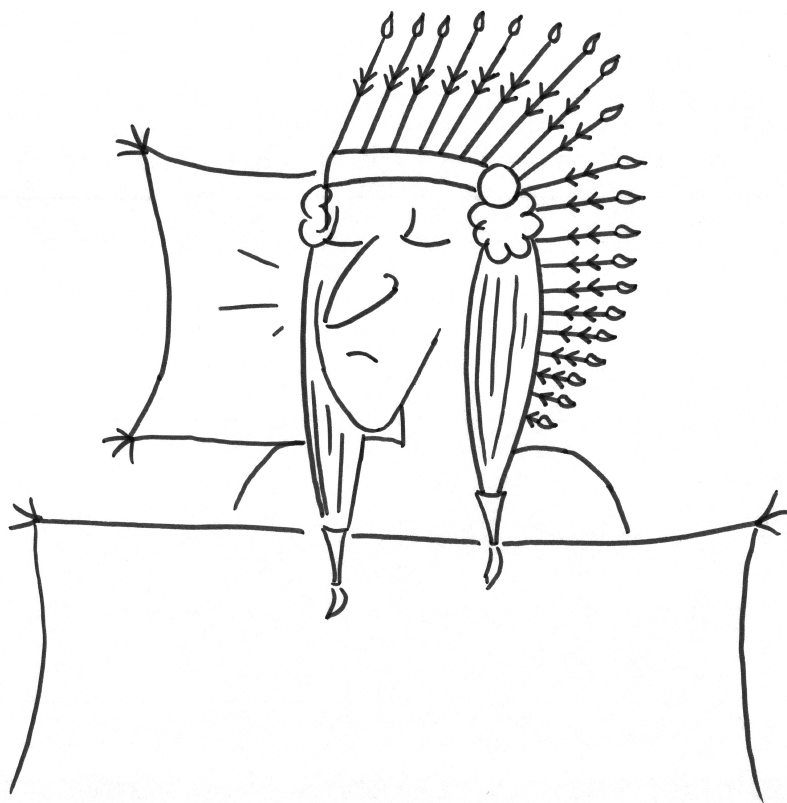
- Baarda, B. (2009). *Dit is onderzoek!: Handleiding voor kwantitatief en kwalitatief onderzoek*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers. Geraadpleegd op zondag 23 april 2017.
- Brouwer, M. (2015). *Wat maakt een prentenboek geschikt voor peuters en kleuters?*. Geraadpleegd van <https://anzdoc.com/wat-maakt-een-prentenboek-geschied-voor-peuters-of-kleuters.html>
- Crucq-Lokhorst, J., & Holm-Deuzeman, H. (2014). *Elk kind is anders*. Amsterdam, Nederland: Boom.
- Dekovic, M., & Prinzie, P. (2008). *Gezin en afwijkende ontwikkeling*. Geraadpleegd van file:///Users/ldvanderwenden/Downloads/Hfst2vanLBPKA2013_v3.pdf
- Kwant, A. (2011). *Geraakt door prentenboeken*. Delft, Nederland: Eburon.
- Lakota Stichting. (z.d.). Woordenlijst Lakota – Lakota Stichting. Geraadpleegd op 26 oktober 2018, van <https://lakota.nl/woordenlijst-lakota/>
- Larsen, N. E., Lee, K., & Ganea, P. A. (2016). *Do storybooks with anthropomorphized animal characters promote prosocial behaviors in young children?*. Geraadpleegd van https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/desc.12590?shared_access_token=pe47nFMA_K4-5DuHH3I2d4ta6bR2k8jH0KrdpFOxC6748z_qEzyWjpKevlijCSNZggMtKQWoecQi1JomdGjs2zXZ4BBmtV3ULQacZfVUsyCUHU74tThtq9R3osjgNiWG-ek7hYaAJINhD0wfJowkFQ%3D%3D
- Oorzaken van angst. (2018). Geraadpleegd op 11 september 2018, van <http://www.angsten.nl/oorzaken-van-angst/>
- Ouders van Jonge Helden. (z.d.). Belangrijk om te weten - Ouders van Jonge Helden. Geraadpleegd op 11 september 2018, van http://www.oudersvanjongehelden.nl/overlijden_van_een_dierbare/4_6_jaar/belangrijk_om_te_weten/belangrijk_om_te_weten
- Pont, S. (2010). *Mensenkinderen*. Amsterdam, Nederland: Bert Bakker.
- Prentenboek.nl. (2018). Personages in een prentenboek. Geraadpleegd op 11 oktober 2018, van <http://www.prentenboek.nl/personages/>
- Spuij, M. (2017). *Rouw bij kinderen en jongeren. Over het begeleiden van verliesverwerking* (2e ed.). Amsterdam, Nederland: Nieuwezijds.
- Stichting Achter De Regenboog. (z.d.). Vragen. Geraadpleegd op 11 september 2018, van <http://www.achterderegenboog.nl/vragen/>
- Van der Pol, C. (2010). *Prentenboeken lezen als literatuur*. Delft, Nederland: Eburon.
- Wat is een prentenboek? Alles over prentenboeken! (2018). Geraadpleegd op 11 september 2018, van <http://www.prentenboek.nl/wat-is-een-prentenboek/>

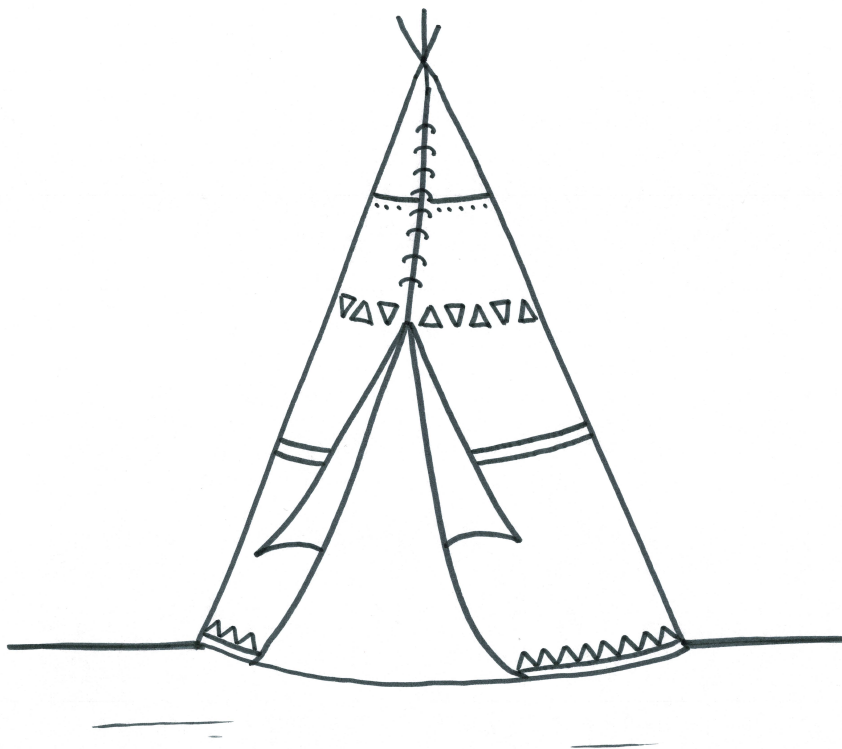
9. BIJLAGEN

9. Bijlagen

Bijlage 1: Illustratieschetsen concept versie

Bijlage 2: Tekst conceptversie

Bladzijde 1

Kleine indiaan rent met zijn pijl en boog naar de wigwam van opa indiaan. Vandaag zal opa hem leren schieten als een echte indiaan.

Bladzijde 2

Dat is gek, opa ligt nog op bed. Zal hij het middagje schieten zijn vergeten?

Bladzijde 3

Kleine indiaan gooit al giechelend zijn pijl in opa's tooi. Dat is gek, opa wordt niet wakker. Zelfs niet wanneer kleine indiaan heel hard op opa's bed springt.

Bladzijde 4

Als mama indiaan ook in de wigwam komt kijken, vertelt ze kleine indiaan dat opa niet slaapt, maar dat opa indiaan dood is. 'Hooft dood ook bij schieten?' vraagt kleine indiaan.

Bladzijde 5

Mama indiaan veegt een traantje weg en legt uit dat opa heel erg oud was. Dat kun je wel zien omdat zijn strepen al helemaal gerimpeld zijn. Opa slaapt niet, maar opa is ook niet wakker.

Bladzijde 6

'Wat doet opa dan?' vraagt kleine indiaan. 'Opa indiaan is er niet meer, ook al kunnen we hem nog wel zien. Dat betekent dood en dood is helaas voor altijd lieve kleine indiaan.'

Bladzijde 7

Opa indiaan wordt begraven onder zijn lievelingsboom. Dat is de plek waar opa nu altijd zal zijn.

Bladzijde 8

Mama indiaan vraagt aan kleine indiaan om zijn oogjes te sluiten. 'Als je nu aan opa denkt, wat zie je dan?' vraagt ze. Kleine indiaan begint te glimlachen en zegt 'Ik zie dat opa alle pijlen midden in het bord schiet, opa is de allerbeste met zijn pijl en boog!'

Bladzijde 9

Mama lacht ook en legt uit dat als kleine indiaan opa mist, dat hij dan zijn ogen dicht kan doen en kan denken aan alle leuke momenten met opa. 'Die noemen we nu herinneringen en herinneringen gaan nooit dood'.

Bladzijde 10

Kleine indiaan krijgt van mama de pijl en boog van opa. Zo zullen ze altijd een beetje samen blijven schieten.

Bijlage 3: Interviews

Interviewschema kleuter en ouder

Respondenten: Moeder Esther en zoontje Teun

In dit interviewschema vind je een aantal gesloten vragen die met 'ja' of 'nee' beantwoord moeten worden om zo een gestructureerd beeld te krijgen van jullie deelname aan deze test. De vragen mogen dus alleen beantwoord worden met 'ja' of 'nee'. Onderin het interviewschema is een feedbackveld te vinden. Hierin heb je de ruimte om je feedback en/of ondervindingen te typen.

Vraag 1: Kan de kleuter benoemen wat hij op de illustraties ziet?

Ja

Vraag 2: Blijft de kleuter geboeid bij het verhaal?

Ja

Vraag 3: Stelt de kleuter vragen tijdens het voorlezen?

Ja

Vraag 4: Geeft de tekst ruimte voor eigen invulling?

Ja

Vraag 5: Begrijpt de kleuter na het lezen wat doodgaan betekend?

Ja

Vraag 6: is de tekst een goede voorleestekst?

Nee

Feedbackveld:

Op vraag zes heb ik nee beantwoord omdat het tijdens het voorlezen soms erg ingewikkeld was om telkens 'Mama Indiaan' en 'Kleine Indiaan' te benoemen. Ik denk persoonlijk dat namen of alleen 'mama' het voorlezen wat makkelijker maakt. Verder vond ik het een heel bijzonder verhaal en waren de schetsen van de illustraties heel duidelijk

Interviewschema kleuter en ouder

Respondenten: Vader Jeroen en dochter Madelon

Vraag 1: Kan de kleuter benoemen wat hij op de illustraties ziet?

Ja

Vraag 2: Blijft de kleuter geboeid bij het verhaal?

Ja

Vraag 3: Stelt de kleuter vragen tijdens het voorlezen?

Ja

Vraag 4: Geeft de tekst ruimte voor eigen invulling?

Ja

Vraag 5: Begrijpt de kleuter na het lezen wat doodgaan betekend?

Ja

Vraag 6: is de tekst een goede voorleestekst?

Ja

Feedbackveld:

Alle vragen waren voor zowel mij als voor Madelon heel duidelijk. Vandaag dat we ook alles konden beantwoorden met 'ja'. Eén van de vragen die Madelon mij stelde tijdens het voorlezen was: 'Papa je mag toch nooit op iemand schieten?'. Iets waar ik haar geen ongelijk in kon geven en wat dus tegenstrijdig was met het verhaal waarin kleine indiaan een pijl in opa zijn indianentooi schiet. Misschien heb je hier wat aan. Verder vond ik het een heel mooi en bijzonder verhaal.

Interviewschema kleuterjuf

Respondent: Juf Annely

Vraag 1: Zijn de illustraties getekend op het niveau van een kleuter?

Ja

Vraag 2: Is de tekst een goede voorleestekst?

Nee

Vraag 3: Vind je in de tekst openingen om vragen aan de kleuters te stellen?

Ja

Vraag 4: Is het verhaal een goed hulpmiddel om dit onderwerp bespreekbaar te maken?

Ja

Vraag 5: Herken je het karakter van de kleuter terug in het karakter van de kleine indiaan?

Ja

Vraag 6: Zou je het prentenboek voorlezen in je eigen kleuterklas?

Ja

Feedbackveld:

Ik ben erg onder de indruk van het verhaal. We lezen nu in de klas een boekje over echtscheidingen en ik merk dat het heel belangrijk is om moeilijke onderwerpen te bespreken in de klas. Ik zou je als feedback graag willen meegeven dat de zinnen in de tekst wat korter mogen. Je maakt nu gebruik van best wel lange zinnen en voor de kleuter zijn korte en bondige zinnen makkelijker om te volgen. Op die manier zit de kleuter vanaf bladzijde één meteen in het verhaal. Ik ben benieuwd naar het eindresultaat.

Interviewschema ondernemer in de uitvaartbranche en tevens één van de deskundigen

Respondenten: Magda

Vraag 1: Verteld het verhaal de situatie naar waarheid?

Nee

Vraag 2: Reageren de karakters in de situatie naar waarheid?

Ja

Vraag 3: Is het verhaal een goed hulpmiddel om dit onderwerp bespreekbaar te maken?

Ja

Vraag 4: Zou je het prentenboek gebruiken in je werk? Is het verhaal een goed hulpmiddel om dit onderwerp bespreekbaar te maken?

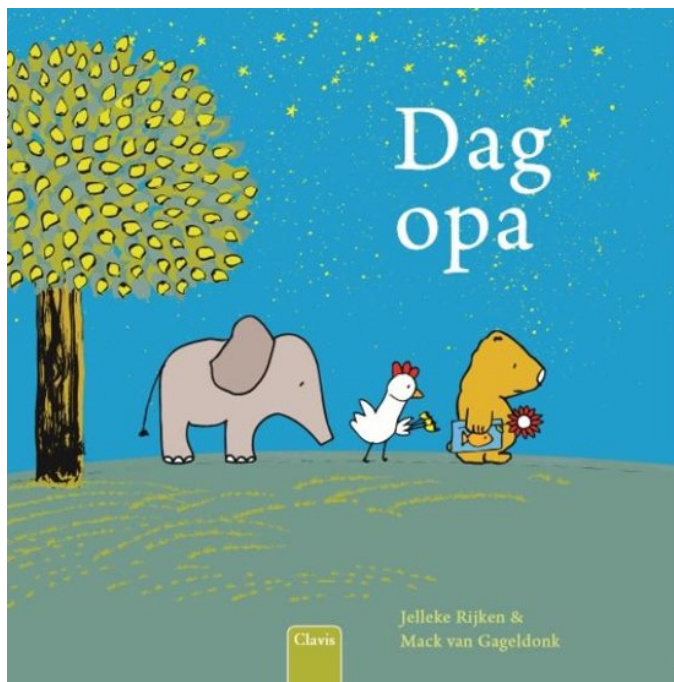
Ja

Feedbackveld:

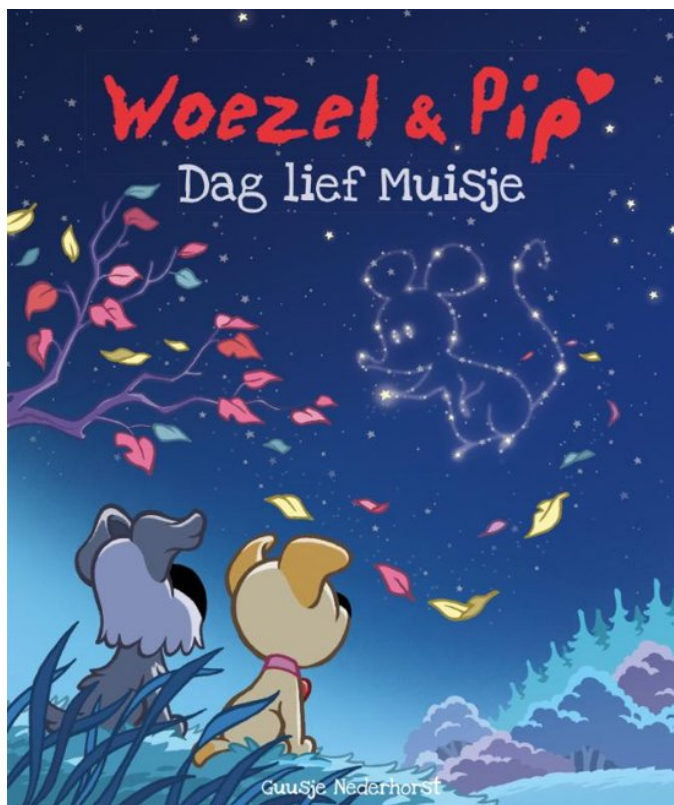
Als feedback zou ik je graag willen meegeven dat de begrafenis van opa nog wat reëler geschetst kan worden. Door opa niet onder een boom maar onder een steen of een ander gedenkteken te begraven, komt de begrafenis in het verhaal veel dichterbij de waarheid. In Nederland is dit namelijk de gebruikelijke manier van begraven. Verder vind ik het heel mooi dat er geen religie is gekoppeld aan het verhaal. Zo is het boekje door iedereen te gebruiken en het verhaal heeft genoeg ruimte om eigen tradities er aan toe te voegen.

Bijlage 4: Covers prentenboeken uit praktijkonderzoek

Dag opa, Jelleke Rijken & Mack van Gageldonk

Woezel & Pip – Dag lief muisje, Guusje Nederhorst

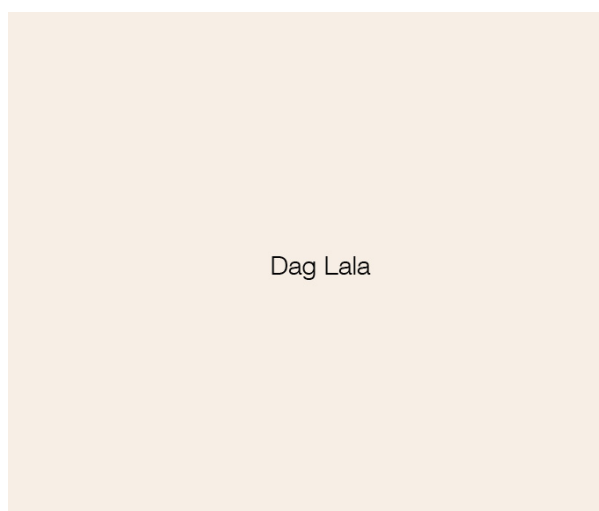
Het eiland van opa, Benji Davies

Kikker – Kikker en het vogeltje, Max Velthuijs

Bijlage 5: Definitieve beroepsproduct

Dat is gek, opa ligt nog in bed.
Zal hij het middagje pijl en boog schieten zijn vergeten?

Hoe kan dat nou? Opa wordt niet wakker. Zelfs niet
wanneer Wico heel hard opa's lievelings liedje zingt.

Mama komt ook in de wigwam kijken.
Ze vertelt Wico dat opa niet slaapt.
'Opa is dood' zegt ze heel zacht.
'Hooort dood ook bij schieten?' vraagt Wico.

Mama veegt een traantje weg.
Ze legt uit dat opa heel erg oud was.
Dat kun je wel zien omdat zijn indianenstrepen al
helemaal gerimpeld zijn.
'Opa slaapt niet, maar opa is ook niet wakker' legt ze uit.

'Wat doet opa dan?' vraagt Wico.
'Opa is er niet meer, ook al kunnen we hem nog wel zien.
Dat betekent dood en dood is helaas voor altijd lieve
Wico' snikt mama.

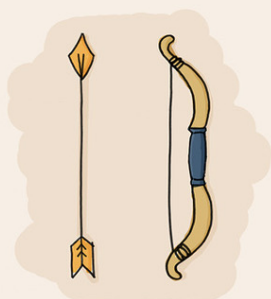
Opa wordt begraven onder de totempaal.
Die heeft hij helemaal zelf gemaakt.
Dit is de plek waar opa nu voor altijd zal zijn.

Mama vraagt aan Wico om zijn oogjes dicht te doen.
 'Als je nu aan opa denkt, wat zie je dan?' vraagt ze.
 Wico begint te glimlachen.
 'Ik zie dat opa alle pijlen midden in het bord schiet.
 Hij was de allerbeste met zijn pijl en boog!'

Mama lacht ook.
 Ze legt uit dat als Wico opa mist,
 dat hij dan zijn oogjes dicht kan doen.
 Zo kan Wico altijd terugdenken aan de leuke momenten
 die hij met opa heeft gehad.
 'Die momenten noemen we nu herinneringen en
 herinneringen gaan nooit dood' zegt ze met een
 glimlach.

Wico krijgt van mama opa's pijl en boog.
 Zo zullen Wico en opa altijd samen pijl en boog blijven
 schieten.